

Patrick Leigh Fermor

A Nagy Magyar Síkság

A Malek névre hallgató, lobogó farkú és sörényű szép pej csödör a ceglédi út mentén, egy kis akácsonál várt rám. Homlokán csillagot, egyik bokáján fehér harisnyát viselt, fejformája nem csekély arab beütésről tanúskodott. A lovászgyerek, aki idehozta, elmondta Bertának, hogy nemrégén patkolták, s hogy nem lesz vele gondom, kivéve azon a rövid szakaszon, amely az istállója közelében visz el. Holmimat beraktuk a nyeregtráskákba, összetekert kabátomat a kápára kötöttük. Berta Mickyvel és Timmel autón elvitte a fiút haza, én pedig még félórányit sem poroszkáltam ugyanazon az úton, máris visszaértek. Egy tölgyfa alatt piknikeztünk, utána ők elindultak Pestre, én pedig Konstantinápolyra, s addig integettünk hátrafelé, míg csak kölcsönösen el nem tűntünk egymás szeme elől a láthatáron. Április tizenharmadika volt. A tiszta, határtalan égen oly mozdulatlanul álltak a gyér felhők, mintha oda lettek volna horgonyozva az árnyékukhoz. A Nagy Magyar Síkság – magyarul *Alföld* – a legnyugatibb sztyeppe Európában, a Fekete- és Káspi-tengeri pusztaságok utolsó nyúlványa. A száz mérfölddel keletebbre fekvő, vadabb Hortobágy képeire emlékezve eleinte csalódtam, mert szántóföldeket és zsenge zöld búzatáblákat láttam, s valami magasabbra nőtt, halványzöld, hegyes levelű terményt is, amely aztán közelebről kukoricának bizonyult. Láttam dohánytáblákat, gyümölcsösöket és fákkal körülvett farmházakat is. A művelt területek közt itt-ott nyájak jártak a síkságot. Nem túlságosan messze juhok, disznók és marhacsordák legelésztek, s néhány mérföldenként falvakat lehetett látni. Azt a falut, amelyre fölhívták a figyelmemet, Alberti-Irsának¹ hívták, ott lesz majd, úgymond, gondom a lóval. Malek csakugyan be is akart fordulni a dűlőútra, mely egy kapuhoz, s mögötte álló gazdasági épületekhez és magtárakhoz vitt, s azokon is túl, fáktól részben takartan, egy kastély sejtett – ott várta az istállója. Én azonban ragaszkodtam az egyenes irányhoz, mire sértett pillantások röpködtek hátrafelé; tudtam, hogy több más ló is ki van ott csapva legelőre, de Malek szenvedélyes nyertéseire mégsem érkezett válasz – talán mert a lovászgyerek hallótávolon kívülre vezette őket. Így aztán rövid kölcsönös akarati pengevillogtatások után szaporán tovább kocogtunk az úton. Lovas- és ökrösszekeret jóval többet láttam, mint autót. Hosszú, zöttyölős szekereken cigányok utaztak, cókómókjuk csörömpölése messzire hallatszott. Le-letértem balfelé az útról, s kisebb dűlőkön, ösvényeken mentem tovább, ahol hamarosan megírtultak a farmok és a házak. Volt köztük néhány nád vagy zsupfedele, fonott vesszőkerítéssel körülvett, erősen lerobbant épület, de legtöbbje tiszta és takaros volt, vastag falaikat, talán a Húsvét tiszteletére, frissen meszelték fehérre, lábazatuk azonban köröskörül színes volt. Egy célszerű, földbevert fatörzs megkurtított ágaira – olyan volt, akár valami történelemelőtti kabátfogas – fazekakat és kancsókat aggattak, egy másikon fehér tyúkok gubbasztottak foltos kakasokkal. A házakat kis párkányok emelték a síkság fölé, s ezeken asszonyok ültek háztartási munkába merülve, és pletykáltak. Az egyikken hosszú szövőszék állt, s azon hirtelen kettéváló piros-fehér mintájú anyag készült, fejkendősszerű dobálta a vetélt a feszes láncfonalak közt, melyeket kattánva váltogatott a lábítóval, az új vetületet pedig fésűhöz hasonló nádszerszámmal ütögette le. Mikor meglátott, köszönésemre abbahagyta, s így válaszolt: „Isten áldjs.“ Mikor rájött, hogy idegen vagyok, azt kérdezte: „Német?“ Válaszom, hogy: „angol“, udvarias zavart váltott ki, nem jelenthetett neki többet, mintha mondjuk Dartmoor közepén azt válaszolom valakinek, hogy „magyar“. A ház mögül bögés harsant, erre bekiáltott valamit az ablakon, mire kisvártatva megjelent egy lány-unoka egy pohár habos tejjel; mindketten mosolyogva néztek, amíg meg nem ittam. Lassan kortyolgattam, s azt gondoltam magamban: ezt a pohár tejet a Nagy Magyar Síkságon iszom, egy pejlő hátán ülve!

Alkonyatra a főváros és a nyugati dombság utolsó nyoma is eltűnt. Itt-ott erdővel tarkított, határtalan térség közepén jártunk, s ezt helyenként gémeskútak magányos és eleinte titokzatosnak tetsző, földbezárt függőlegesei tarkították. Ezek az őskori szerkezetek (az egyiptomi sivatagban *shadoof*-nak hívják őket) két egymás mellé levert s kétméteres magasságban rúddal összekötött – vagy pedig egyetlen, villásra csonkolt – faderékből állnak, a rúd tengelyén több méter hosszú keresztrúd mozog. Ennek rövidebbik végére súlyokat – többnyire nagy köveket – kötöznek, amittől a tengelyen túli, többméteres hosszúságú rész a magasba mutat; ennek felső végpontjáról pedig vödör függ. Ezt a két kéznek a rúdon váltogatva egymás fölé helyezésével lenyomják a kútaknába, miközben a rúd súlyokkal terhelt rövidebbik vége magasba emelkedik. Mikor a vödör leért a vízig, lazítják a rúdon a fogást, s a súly leszáll, a rúd pedig fölemel egy tele vödör vizet, amit aztán a fatörzsből vajt kenura emlékeztető marhavályuba öntenek. E magányosan ácsorgó függőlegesek siri elhagyatottság hangulatát árasztják a pusztán; nappal otfelejtett ostromgépeknek látszanak, a csökkenő alkonyi fény pedig bitófákká vagy pedig a Hieronymus Bosch képein látható, kerékben végződő póznákká változtatja őket, melyeken a magasban keselyűk marcangolják a kerékbetörten fölfeszített tetemeiket. Az estét valósággal betöltötte e libikóka-szerkezetek nyikorgása. Az egyiknél, egy romos farmház mellett, amelynek kéményén golya fészkel, lóról-szállt gulyások tevékenykedtek. Térdigérő, fekete csizmájukon kívül viselt, bő, fehér vászongatyájuk lábszárközépig ért. Éppen végeztek már egy különleges, sápadtszínű, nagy csorda itatásával. A hatalmas feszítvány és csaknem teljesen egyenes szárú állatok dobogása, bögése és fölvert pora mindent elborított. Mikor a gulyások nyeregbe szálltak, üdvözlésül integettem nekik, mire szertartásosan megemelték fekete kalapjukat és körbefordultak a lovakkal, majd megsarkantyúzták őket, és kócos fehérszőrű kutyáikkal együttműködésben a csorda nyomába eredtek. Ott kaptattak vagy ügettek aztán az állatok mögött, és hosszú ösztökékkal terelgették az elbitangolókat. A lenyugvó nap szépen kirajzolta körvonalait. A porfelhő aranyló párájában hosszú árnyékot húztak maguk után, úgy vonultak nyugat felé vad kiáltások, kutyaugatás, szarvkoppanások és kolompszó közepette. A kéményre leszállt a golya mellé a párja, talán miután valami nyugodtabb oázisban bekapta utolsó aznapi békáját, én pedig tovább kocogtam keletnek, a síkság sötétebbik vége felé. A felhők elképesztő rózsaszínre váltottak. De ez a szín semmiség volt ahhoz képest, amilyenné a hátam mögött változott az ég! Az Alföld végtelen síkja alkonyatkor olyan felhő-dramák színpadává válik, melyeknek leírását még megkísérelni is veszedelmes. Vontatott mozgásban alászálló, megtorpant, roppant hadseregek, huszár-nélküli lovasszázadok izzó, kénköves lagúnákban, ahol őrtornyok roskadnak lomhán össze és lángoló, sokevezős gályák rajai feketülnek el a lassú süllyedés előtt. És akkor elkezdődik a napnyugati fekete vonulás... de elég már a szóból.

***

Malek minden lehető alkalommal könnyű vágára váltott, s az egyik ilyen alkalomból aztán hosszú, alkonyi galopp lett. Talán úgy gondolta, messze járunk az istállótól, jó lesz hát sietni; mire később szelidebb ügetésbe fogott, a leszálló sötétségben már fölragyogott az újhöld vékony pengéje. A hátunk mögött jobbfelé, a távolban hunyorgó fénypontok soráról tudtam, hogy az Cegléd városa. Ahogy sűrűsödött a sötétség, itt-ott farmházak fényei tűntek föl a síkságon, akár a hajókéi. Ezek valamelyikében akartam

szállást kémi, de egyszer csak elfogytak, s mire leszállt az éjszaka, már csak egyetlen fénypont maradt előttünk. Nehéz volt megítélni, milyen távolságra lehet, de ahogy közeledtem hozzá, egyre kevésbé tetszett farmháznak, leszámítva vagy féltucat kutya ugatását; de ezek aztán érkezésünkre őrjöngve elő is rohantak. A fatörzsek közt három tábornúzi fény-küllői villódtak, és sátrak, emberek és lovak formáit világították meg. Cigányok vertek itt tanyát éjszakára egy újabb gémeskút mellett, és érkezésünk meglehetősen megrökönyödést keltett. A tüzeken kívül más fény nem látszott semerre, és félig izgatottan, félig rémülten tudomásul vettem, hogy itt kell töltenünk az éjszakát. Éppen akkoriban sok hajmeresztő históriát hallottam a cigányokról, és főként Malekért aggódtam. Ahogy leszálltam a nyeregből, rögtön körülvették, paskogatták, simogatták a nyakát, az oldalát, s földiszeder módjára csillogó, ravaszkas szemekkel méregették. Toprongyosak és ápolatlanok voltak, a legsötétebb bőrű cigányok, akiket valaha láttam. A férfiak némelyike bő magyar gatyában járt, a többi rendes de teljesen elrongyolódott városi ruhát és fekete kalapot viselt. Kis taknyos kölkök és koromfekete purdék derékig érő mellényben sétáltak, de némelyiken semmi ruha sem volt, csak a fején billegett ócska, nagyméretű puhakalap. Szutykos zöld, sárga, bíborvörös, fodros szoknyájú, szép lányok ragyogó szemmel bámultak rám. A tűzön túl kifogott ökrök kérődztek. A fák tövében megbéklyózott lovak álltak, de kissé távolabb néhány kanca szabadon legelészett hosszúlábú csikóival. Kutya morogtak, civakodtak, s az utiketrecükből kieresztett baromfiak ott kapargáltak köröskörül a porban. A keresztpóznákra feszített, düledező fekete és barna sátrak s a rendetlenül szanaszét heverő háztartási holmik nemigen mutatták a táborozásban szerzett ezer vagy kétezer esztendő gyakorlatot. Eltekintve a nád- és hántolt vessző-halmoktól s a féligfont kosaraktól, melyeken barna kezek akkor is dolgoztak, az egész társaság úgy festett, mintha félórja menekült volna ide mondjuk valami égő nyomornegyedből. Valószínűleg a Tisza partjai felé tartottak, friss nyersanyagért. Tíz percre elszöktem a sokadalomból, hogy itatás előtt kissé megjártassam Malekot. A vályunál egy György nevű férfi segített a vödörrel. Azon töprengtem, vajon kikössem-e Malekot egy fához; a nyeregtáskában hoztam némi zabot s egy kötőfeket, de a szár túl rövid volt ahhoz, hogy legelészhessen. Legjobb volna megbéklyózni, gondoltam, ahogy a cigányok tették az ő lovaikkal, de fogalmam sem volt, hogyan kell. György aztán megmutatta, szép nyolcassal egymáshoz kötözte a két mellső lábat. Aggódtam emiatt, mert Malek nyilván nem volt hozzászokva, de szerencsére békésen eltűrte. Adtam hát neki egy kis zabot meg Györgytől kapott szénát, a nyeret meg a szerszámot pedig odavittem a tűzhöz, s leültem a többiek közé.

Hála az égnek, túl voltak már a vacsorájukon! Leszámítva a sündiszót, ami állítólag remek, az ételük rendszerint nemcsak visszaszató, hanem hírhedten veszedelmes is. Fém-csörömpölés hallatszott: az egyik kutya valami fazekat nyalogatott tisztára a tűz mellett. Aggodalmas tekintetemet látva, egy tízéves lány, aki épp az imént cigarettát kunyerált tőlem, fölkapott egy követ, s megdobta az állatot, mire az meglepett vonyítással eliszkolt. A kislány egyszerűen fölhajította a fazekat egy fára, ahol az szépen fönn is akadt egy ágon, aztán visszakuporodott a földre, s elnézést kérően mosolygott, miközben lassan, élvezettel, az orrán eregette ki a füstöt. Bertától kapott úti elemózsiám legfőbb darabja egy csaknem méteres szalámirúd volt, amelyet középtájt nemzetiszínű szalag fogott át. Nagy sikert arattam, mikor levágtam a jó egyharmadát, és közreadtam; rövid kapdosás, verekedés és szitkozódás következett, és aztán harminc árgus szempár figyelte lágy suttogó-kórus kíséretével, ahogy megeszem egy szendvicset, s utána egy almát. Három óriásit kortyoltam a borosüvegemből, aztán közreadtam azt is. Jelenlétem részben ámulatra, részben azonban – nem tudtam rájönni, vajon miért – félelemre készítette őket; talán mert az idegen, kivéve, ha préda, balszerencsét szokott hozni nekik. Eleinte nem tudtunk érintkezni, de nem kerülte el a figyelmemet, amit a legidősebb ember mondott Györgynek, mielőtt az segített megítatnom Malekot: a morgogva kiejtett mondat, úgy véltem, a pani szóval végződött. Ezt azonnal fölismeri, aki valaha is kapcsolatba került Anglo-Indiával, ugyanis hindi nyelven vizet jelent. Mikor kérdő tekintettel a vizeskorsóra mutattam, s megkérdeztem, mi van benne, azt felelték, a magyar szóval, hogy: „víz”, én azonban nagy ravaszul rávágtam: „*Nem víz! Pani!*” Micsoda szenzáció! A tűztől megvilágított arcokra rémület és csodálkozás ült. Mikor kinyújtott ujjakkal föl tartottam az egyik kezemet, s azt mondtam: „*Pancs!*”, ami hindi és roma nyelven is ötöt jelent (magyarul „öt”), az ámulat tovább nőtt. Elővettem még azt a pár szót is, amelyre még a *Lavengróból* 3 emlékeztem, s a nyelvemre mutatva azt mondtam: „*Lav?*”, de üres tekintettel bámultak rám; ők azt „csib”-nek mondták. Akkor is értetlenül néztek rám, mikor azt mondtam: „*penning dukkerin*”, azaz Borrow – vagy inkább Mr Petulengro – szavát a „jóslás”-ra. Magával a „*petulengro*” 4 szóval több szerencsém volt, legalábbis az első felével. A teljes szó („*patkó-mester*” Borrow-nál, azaz kovács) nem váltott ki reakciót, de mikor megkurítottam „*petul*”-l a s az üllőre mutattam, az egyik purdék eltűnt a sötétben, majd kisértetve visszatért, s diadalmasan fölmutatott egy patkót.

Amint rájöttek a játék ízére, elég volt ráböknöm valamire, és máris mondták rá a megfelelő cigány szót. A legtöbbje nevetgélt, de néhányan aggodalmas képet vágtak, mintha legalábbis törzsi titkokat árultak volna el. Fölmutattam az égre, s azt kérdeztem: „*Isten?*” (magyarul így mondják az Istent), mire azonnal föl harsant a kiáltás, hogy „*Devel!*”, ami első hallásra furcsának tetszett, de eszembe jutott a hindi „*deva*” szó, és valószínű szanszkrit őse. Mohó izgalom jelent meg a sötétbarna arcokon. A fényes fekete haj, a sötét szemek, a gesztenyebarna bőr, a nők ringó járása, csuklójuk és bokájuk törékeny rugalmassága – mindez azt a gyanumat támasztotta alá, hogy nemigen változtak ezek az emberek azóta, hogy elhagyták Beludzsisztánt vagy Szindét vagy az Indus partját. Nemrégiben két gonosz legendát is olvastam vagy hallottam fémművesi ügyességükről: nemcsak hogy ők öntötték a zsidók Aranyborját, hanem állítólag a Keresztrefeszítéshez is egy cigány kovácsolta a szöveget, amiért egy renegát démon büntetésül hasonló szöveget dugott a fenekébe.

***

Malek ott legelészett a fa alatt, ahol hagytam, úgy tízegyhány méternyire a tűztől. A béklyó megbízhatónak s a ló számára is kényelmesnek bizonyult, ezért aztán a nyeret meg a nyeregtáskát a fejem alá raktam párnának, és leheveredtem. Cigarettáztam, nem jött álom a szememre. Mire aztán mégis jött volna, már elmúlt a sebtében benyakalt bor s a vidám tábornúzi jelenet kellemes hatása. Micsoda örütség volt ez a kölcsönlovat a veszedelmeknek erre a tanyájára hozni! Később, álom és ébrenlét közt lebegve, lidérces látomásaim támadtak: a cigányok elkötik a gyönyörű Szápáry lovat, és (mint állítólag szokásuk) átfestik más színűre, majd pedig eladják valami kegyetlen idegennek; vagy azon nyomban megeszik; vagy, ami még annál is rosszabb, titokban földolgozzák szaláminak (ami a suttogó pletyka szerint a kivénhedt szamarak sorsa), miután lovasát sietve eltették láb alól. Ez utóbbi lett volna még a legkülönb végzet: ha a kölcsön-lónak baja esik, jöjjön inkább a halál, mint az életfogytiglani szegény. Mikor e rémálmokból fölriadtam, az újhald már lement, de Malek ott áldogált a faágak alatt a csillagok fényében, és ott volt még akkor is, amikor a hajnal már elkergette az éjszaka fantomjait. A nap vérvörös korongja a vad pusztaság fölé szállt, s a cigányok kakasának kukorékolását egyik láthatatlan farmház adta tovább a másíknak, míg végül életre nem kelt az egész pusztaság.

Jó sok kockacukrot hoztam magammal, s hálásan adtam belőle Maleknak, de aztán komolyabb abrakot is kapott, én pedig elmentem földérinteni, hogy mi történik. A pusztát most az esti árnyjáték fordította csíkozta be. Füst szállt az ég felé, és barna ujjak máris fontak, bújtattak, hajlítgattak a halomba rakott nádszálak mellett. A lányok rikító cicomáitól eltekintve csalódást okozott ennek a kis kompániának a szoliditása. Sehol egy hangszer, egy nóta, egy pendülés, még csak egy táncoló medvéjük sem volt. Ebben

azonban tévedtem. Az egyik szekér tövében óriási kárpáti barnamedve feküdt mély álomban, fejét két összetett mancsán nyugtatta. Ahogy nézegettem, egyszer csak ébredezni kezdett, fölült, hatalmasat ásított, megdörgölte a szemét, majd ölébe ejtette a mancsát, és jóindulatú, vizenyős tekintettel körülnézett. Gazdája a parazsat fújta, kettejüknek készítette a reggelit. Visszamentem Malekhoz, s miközben majszoltunk, föltűnt, hogy olyan fát, mint amely mintegy védelmezőn fölénk borult, még sohasem láttam. Akkor volt, mint egy közepes tölgy, de a kérge sötétebb, ovális levelei rézrozsda színűek, szimmetrikusan helyezkedtek el száracskáikon, és bőrszerű, a török babéra emlékeztető hüvelyek fityegtek közöttük. Szentjánoskenyérfa volt. (Ezek a majdnem fekete hüvelyek olyan kemények, mintha tífát rágcsálna az ember, de az ízük halványan, tompán és ingerlően a megkövesedett csokoládéra emlékeztet. Néhány évvel később, Kréta szigetének legdélibb szikláin, tudtomon kívül a Tékozló Fiút utánozva, ezekkel csillapítottam az éhségemet: ezek lehetnek azok a bizonyos hüvelyek, melyeket a disznókkal együtt ő is evett; még ma is adják a disznóknak. Szent János kenyérének is mondják, és egyesek balgán azt képzelik, hogy Keresztelő Szent Jánost ez, meg a méz tartotta életben a sivatagban.)

Fölnyergeltem Malekot, és elbúcsúztam. Nekivágtunk az útnak kelet felé.

Itt volt az ideje, s talán itt van újra, megnézni, hol is jártunk, és belepillantani ennek a különös vidéknek a múltjába. A római évszázadok után, mikor a Duna vonala volt a Birodalom határa, Buda – illetve Strigonium – felől a Levante irányába a folyó mentén, délnek vitt a logikus útvonal, egészen a Száva torkolatáig, ahol később Belgrád hatalmas és nagyfontosságú vára épült; onnan kanyargott tovább a balkáni hágókon át s a leendő szerb és bolgár királyságokon keresztül Drinápolyig, majd Trákián át a Császárvárosig vagy a Hellespontusig, ahol Ázsia kezdődött. Ez volt a szárazföldi kapcsolat útvonala a magyar királyok s a bizánci császárok között. Ez volt Barbarossa és kereszteseinek útja, mikor a Calycadnus dermesztő vizébe fulladó császár halála végezte be a hadjáratot. Az utolsó előtti keresztshad azonban – Zsigmond király magyarjai és a szövetséges franciák, németek, burgundiak és oláhok, sőt, egyesek szerint még angolok is vagy ezren – vakmerően a Duna mentén vonultak délnek, míg csak Mennydörgő Bajezid szultán Nikápolynál meg nem támadta és tönkre nem verte őket. (Erről később bővebben.) A következő nemzedék idején, az utolsó keresztshadat a Fekete-tengernél verték szét, majd maga Konstantinápoly is elesett. Az ellenkező irányból a törökök később ugyanezen az útvonalon hatoltak be végzetes lépésről-lépésre Európa szívébe. A késő-középkorban meghódították a Balkánt, a Tudor-korban pedig már fölfelé nyomultak a Duna mentén. Szulejmán szultán legyőzte II. Lajos5 magyar királyt, majd elfoglalta és fölperzselt Budát; 1529-ben azonban hiába ostromolta Bécset, és miután a következő évszázad végén, a második kísérletre sem sikerült elfoglalnia, lassan tetőzött az Ottomán áradat. Lotharingiai Károly, majd pedig Szavojai Jenő állította meg a törökök előnyomulását, s lefelé gyötörte-üzte őket ugyanakkor a vízi országútnak a mentén. A szigorúan szervezett hadsereg merészen megostromolta útegeivel Belgrád erődjét. A *Stadt und Festung* el is esett, s a sokat látott hadiútból nyugati utazók útvonala lett, főleg követeké, akik a Fényes Portához igyekeztek. Hintók sorai hajtottak erre fullajtárokkal és muskétás kísérettel, föllobogózt, sokevezős lakóbárkák siklottak lefelé méltóságteljesen az árral. (Az ember elképzei Lady Mary Wortley-Montagut, amint valahol egy jegenyefa árnyékában pihen prémes és mégis áttetsző török ruhában, és Pope angol Homéroszát olvassa.)

A következő században Kingslake következett, de az ő beszámolója dühítő módon kihagyja Magyarországot, s csak ott kezdődik, ahol a szerző egy gőzgép hangját és működését utánozza a pasa épülésére; az olyannyira kívánatos citadella ugyanis ekkor ismét a törökök. A vasútvonal, amely végül aztán összekötötte a nyugattal és Konstantinápolyval, kém- és kalandregények kedvelt színhelye lett. (Sok évvel a jelen utazás után magam is végigjártam ezt az ősi útvonalat. Ha annakidején Esztergom előtt a Duna egy folyékony Champs Elysée-nek tetszett, ezen a déli szakaszon még föltűnőbb volt a hasonlóság. Széles, okkersárga víztükör rövidül a semmibe keresztül-kasul Európán, fűzek és jegenyék szimmetrikus szegélyei közt, és sehol semmi látnivaló, csupán egy-egy gém röppen föl valahol az ártéri hordalék közül, vagy néhol egy halász ladikja lebeg a párában, akár egy kínai festményen. Mohácson egy hajócsárdában szálltam meg, hogy másnap megnézhessem a csatateret, ahol Szulejmán legyőzte Lajos királyt. A történelem egyik megdöbbentő határköve ez; a vesztés csata ugyanolyan végzetesnek bizonyult Magyarország számára, mint a koszovói ütközet a szerbeknek, a konstantinápolyi a görögöknek.)

Ennyit a Duna mentén délnek vivő útról – én nem azt választottam. Lekanyarodtunk róla Malekka felé, s a kevésbé forgalmas utat jártuk, amely a Nagy Magyar Síkságon át Erdély felé vezet; délkeletnek kocogva egyre távolodtunk a nagy folyamtól. Utóbb, az útleírások közt kutatva csak egy-két olyat utazót találtam, aki szintén erre felé járt. Az egykor itt élt népekről csak az allegória határán mozgó, a legendák ködéből fölsejlt, vagy a krónikák poros lapjain látható képünk van. Ezek az idegenek hatalmas természetűek, szinte emberevő óriások, Goya-szerű látomások, akik Pánik-ként magasodnak ki az egymást követő hordákból, amelyek fölbukkannak e vad pusztaságban, majd eltűnnek. Nem sok történelmileg hiteles tény élte a gepidák emlékét, akik a gótok rokonai voltak, a Keleti-tenger mellékéről jöttek, és a római korban telepedtek le itt. A lombardok is csak akkor kezdenek valóságos népek látszani, mikor Itáliába költöznek. Ezekről eltekintve, a benyomulók mind kelet felől érkeztek, élükön a rettegett húnokkal. Innen, a Nagy Magyar Síkságról kiindulva perzselték föl és hajtották el rabszolgaságba fél Európát. Az egész Római Birodalmat reszketésben tartották. Párizst a csoda mentette meg tőlük, s csak a Marne-nál lehetett megállítani és visszafordítani őket. Mikor Attila egy nagy lakodalmi tivornya után meghalt a nászágynon, valahol a Tisza közelében s talán nem messze onnan, ahol én jártam, a hunok gyászukban fejvesztetten vágattak körbe-körbe a halottas sátor körül. Az állam szétesett, s a szántóvetők még ma is arról álmodoznak, hogy hátha egy napon ekéjük kifordítja a földből Attila kincsét, aranyruđjait és aranylemezzel borított íjjait. Az elmosódott körvonalú gepidák addig bírták itt, amíg az avarok el nem kergették őket s maguk is ide nem telepedtek csaknem háromszáz esztendőre. Ezek a hódítók többnyire mongol fajtájúak voltak, a törökök rokonai (turániak valamennyien), és e hosszúvarkocsos vademberek hordái szilaj kánjaik vezetésével kis híján lerohanták és elfoglalták Bizáncot. Állandóan fenyegették a nyugatot, és új találmányuk, a kengyel, még veszedelmesebbé tette őket. Szilárdan ültek a nyeregben, miáltal az ij megszűnt a lovas első számú fegyvere lenni, s helyét a hajtódárda foglalta el, majd pedig a lándzsa, amely aztán a középkori nehéz páncélzatú lovaghoz vezetett, aki viszont a tanknak lett kezdetleges, barbár elődje. Mikor Nagy Károly lerombolta az avarok rejtélyes hétkörös erődjéit és kiirtotta őket, egész Európa megkönnyebbülten sóhajtott föl. Ezalatt, akár a nedvesség, a szlávok lassanként kelet és dél felé szivárogtak, meg le a Balkánra, s közben megalapították a nem sok vizet zavaró nagymorva királyságot. Ekkor a frissen érkezett bolgárok állama növesztett egy nyúlványt északnyugat felé, az avarok helyén támadt ürbe. (Van-e elmosódottabb figura Svatoplukénál, a törékeny morva állam királjánál? És akad-e visszaszítóbó alak, mint Krum, a bolgárok korai kánja? Bojárjaival az elfogott Nicephorus császár kettéfűrészelt és ezüsttel kibélelt koponyájából szeretett iddogálni.) Utolsónak a magyarok érkeztek. Ez az eredetileg tundrai és lópvidéki nép a korábbi és későbbi hódítók fajtájából való, de már évszázadokkal korábban elvált finnugor rokonaitól. A magyaroknak vándorlásaik során komáziak kellett a perzsákkal, és majdnem biztos, hogy egy vagy két turk évszázadot ellebzselték a ponticsi szteppéken is, a Káspi- és a Fekete-tengertől északra, ahol a kazárok hatalmas, titokzatos és roppant érdekes birodalma terült el... Aztán odahagyták az Urál folyót, majd a Volgát, a Dont meg a Dnyepert is, és elértek a Duna deltájához, ahol attól kissé északabbra, Besszarábiában megálltak. A bolgároktól kegyetlenül sanyargatott bizánci császár rávette az ég-küldte magyarokat, hogy kerüljenek a folyamtól délre, és támadják meg őket. Ez ellen Simeon, a bolgárok vezére (nemsokára cárja) a besenyők

rettenetes népét hozta be a képbe. A besenyők voltak a nomád sztyeppei hordák közt a legvadabbak, legkegyetlenebbek és legálnokabbak, és az ázsiai hódítók megállított sorában már ott toporzékolnak közvetlenül a magyarok háta mögött. Mialatt a magyarok a bolgárok megtámadásával voltak elfoglalva, ők előrenyomultak, és fölperzselték, majd pedig elfoglalták a magyarok időlegesen kiürített besszarábiai telephelyét. Az események végzetes láncolatát indították el ezzel. Megfosztatván Besszarábiától, a magyarok a lenyugvó nap irányába törtek előre; egy részük délnyugatnak indult a Duna mentén, átkelt a Vaskapun, majd élesen jobbra fordult. A zöm a Kárpátok hágóin át északnyugatnak indult, majd élesen balra fordult, és így végül az összes törzs összetalálkozott a Nagy Síkságon, amelyből aztán végül Magyarország lett. A törzsek már eleve hadrendbe voltak szervezve. A törzsfők egyiküket, Árpádot, pajzsra emelték, és alattvalói, kiváló lovasok, gerelyhajtók és íjások valamennyien, a kengyel segítségével úgy ülték meg a nyeret, hogy teljes vágta közben is dugóhúzó módjára voltak képesek forogni benne, és közben lődözni minden irányban. A hadjárat fölgyorsult. Minden más aspiránst behódoltattak vagy elkergettek a Síkságról, elfoglalták a teljes Szlovákiát, Erdélyt, s a Nagymorva Királyságot pedig pozdorjává zúzták, miáltal örökre elszakadtak egymástól az északi meg a déli szlávok.

Nem csoda, hogy a régi krónikások összekeverték egymással a hunokat és a magyarokat! Gyökereik, hódításaik és viselkedésük a korábbi évtizedekben nagyon is hasonlóak voltak. Akár a hunok, a magyarok is Európa rémei lettek. Bizánc falai alatt alkudoztak a római császárral, kegyetlen vágatásban végigtiportak Itálián egészen Otrantóig, átkeltek a Rajnán, földülték Lotharingiát és Burgundiát, míg végül Ottó császár Augsburgnál tönkre nem verte őket. Megszelidülve szállingóztak haza hatalmas Duna-menti megszállt tartományukba. Ettől kezdve fokozatosan minden megváltozott. Néhány évtizeddel később, mint már láttuk, István, Árpád leszármazottja, már egy nagy keresztény állam királya, és szentként hal meg. Az ország határai – leszámítva a későbbi bővülést, amikor beolvasztja a horvát királyságot, majd leszámítva az egy-két évszázadig tartó török hódítás miatti felosztottságot is – változatlanok maradnak kilencszáz esztendeig. Szent István határkövet jelentő esztergomi megkoronázása Krisztus után 1000-ban – akár Nagy Károlyé a Szent Péter Bazilikában 800 karácsony napján – egyike a szerencsés tájékozódási pontoknak, amelyek segítenek eligazodni ebben a káoszban. A nomádok vonulása azonban még mindig nem ért véget. Azt már láttuk, mit műveltek 1241-ben a mongolok, hogyan perzselték föl Béla király országát. A lakatlanná tett sivatagot benépesítendő, Béla behívott egy újabb sztyeppei hordát, a kúnokat, akik vadságban túltettek még a besenyőkön is. Óriási számban telepedtek le a Síkságon, s hogy megszelidítse őket, Béla egy kún herceglánnyal házassította össze a fiát, de hiába, mert a barbárok hatalma egyre nőtt, és az ország már-már visszacsúszott a régi pogány barbarizmusba. Végül az Árpádok bátor és bölcs dinasztíája is fogyatkozni kezdett. Mikor 1301-ben az utolsó árpád házi király is meghalt, jogos örököseik, a nápolyi Anjouk léptek a trónra, és a kiváló Anjou királyok sorának csúcsán Louis, vagy Lajos, a Nagy, föltámasztotta az országot. Újjáépítésbe fogott, és egy ideig a molnárfecskék nemzedékei ugyanazok alá az ereszek alá térhettek vissza minden évben, és a golyák sem romokat találtak régi fészkeik helyén. Ám a színpalak mögött, a takarásban, már készülődtek jelenésükre a törökök.

***

A szentjánoskenyérfa alatt széthajtogattam a térképemet: a Duna felé, délkeletnek igyekvő Tisza folyó kanyargott az útvonalam mentén. Fölfigyeltem a keleti partján elszórtan látható helynevekre: Kúnccsorba, Kúnszertmartón, Kúnvegytöke, és így tovább. Az első szótag, a „*Kún*“, úgy tetszett, Cumant jelent, s az egész vidéket még most is úgy nevezték, hogy „Nagykúnság“, vagyis Great Cumania. Az innenső parton, déli irányban valamelyest különböző nevek sorakoztak: Kiskúnhalas, Kiskúnfélegyháza, Kiskúndorozsma. „Kis“ annyit jelent, hogy „kicsi“, s ezek a helyek a Kiskúnság, azaz Little Cumania nevű vidék falvai voltak. Szóval, itt végeztek hát a kúnok! És mi több, az útvonalamhoz még közelebb, ezeknél is különösebb helynevek sorjázak: Jászboldogháza például, alig pár mérfölddel északabbra, aztán kissé távolabb Jászladány, Jászapáti, Jászsószentgyörgy, és még sok más... Itt az első szótag egy még váratlanabb és ősbibb bevándorló népet idézett. Az iráni nyelvet beszélő jazigokat, a Herodotus által említett szármataik egyik ágát, az Azóvi tengermelléki szittyia területen látták először, a Krisztus előtti harmadik században. Egy részük nyugatra vonult. Mithridatész szövetségesei voltak – Ovidius emlegeti őket Fekete-tengeri szárműzetésében – , és a Duna meg a Tisza között, éppen ott, ahol leszármazottaik végül megtelepedtek, sok bajt okoztak a rómaiaknak. Pontosán tudjuk, hogyan néztek ki ezek a jazigok, mégpedig Marcus Aureliusnak a Piazza Colonnán álló oszlopáról. A dombormívű harcosok – sőt, még a lovaik is, le egészen a csüdszörzetig – pikkelyes páncélt viselnek, akár a tobzoska, ez a páncélos hangyász. Gerelyük már nincsen, és a hirhedt pártus módra, a nyeregben hátrafordulva nyilaznak, megfeszített ijjal vágatnak fölfelé körben az oszlopon. Vajon hagytak-e más egyéb nyomot is itt a Síkságon? Valami elhalványult, furcsa szokást, különös arcvonást, nyelvi morzsát, megmaradt szólást? A Balkánon még meg-megcsillan itt-ott a besenyők s a kúnok némi emléke; de ez a teljes nép, úgy látszik, eltűnt, akár a lidércfény, s csupán helynevek jelzik, hol foszlott a semmibe. Pedig volt idő, amikor szétszórvá jelen volt az egész féltekén, a Duna partjaitól a ködös Oxusig s a charismiai pusztaságig.

***

Ugyan csak napokkal később hallottam ezekről a vad népekről, mégsem állhattam meg, hogy itt be ne mutassam őket, hisz valaha erre tanyáztak, ahol most jártunk. Azt is megtudtam, hogy egy kissé északabbra fekvő régi városban, Jászberényben, amely Attila egyik lehetséges székhelye volt, őriznek egy elefánt-agyarból faragott kürtöt. Habár valójában bizánci munka, egykor mégis Lehel kürtjeként tisztelték. Lehel az egyik legkorábbi magyar törzs vezére volt, és kürtje éppolyan híres Magyarországon, akár nyugaton Rolandé. Akkoriban már tudtam arról, hogy Nagy Károly miként győzte le az avarokat, és szomorúan vettem tudomásul, hogy e lóháton megtett útszakasszal majd végetér utazásomnak az a része, amely a nagy Császárhoz köthető; mindeddig az egész út valamiképpen az ő jegyében telt. Átkoztam tudatlanságomat, ami lehetővé tette, hogy úgy haladjak el Aachen mellett, hogy nem is tudtam: ez Aix-la-Chapelle! Károly hús-vér történelmi alak volt, valóság, yorki Alcuinnal és tudósaik körével, nevezetes dátumaival, hadjárataival, mondásaival és törvényeivel együtt, s még a hónapok megnevezésére használt furcsa szavait is ismerjük: Hornung, Ostarmonath, satöbbi, mégis utolérte és beburkolta őt a legendák köde. Tábortűz mellett elhangzott mendemondák, legendák, bárdok és énekmondók évszázados működése valahová Nagy Sándor és Arthur király közé röpítette föl a magasba, ott trónol diadal-koszorúsan, hatalmasan, irdatlan szakállal, borostyánnal és fagyönggyel benőve, sasok és hollók jelentik érkezését, véredek követik lépteit, angyalok és harci lobogók kísérik, főpapok, barátok, vitézek forognak körülötte; gyakran összetévesztik Odinnal, s mint Adóniszt, az évszakokhoz hasonlóan földrengések, nap- és holdfogyatkozások kísérik útján, üstökösök és villámok köszöntik; kürtök és hárfák zengése lebegtetni át a síkság fölött, majd szorosokon s erdőkön át a meredek sziklacsúcsokig, ahonnet glóriája fölszárnyal szekerének, a Göncölnek hét csillagára.

Krisztus után 802-ben (akkor nemrégén tudtam meg) Harun-al-Rasid egy elefántot küldött ajándékba Nagy Károlynak. Abulahaz volt a neve, a Bátorak Atyja, s a Császár aacheni palotájának kertjében tartotta, míg csak meg nem ölték a dánok elleni egyik csatában. Útvonaláról nem szól a fáma: vajon az ősi dunamenti országúton érkezhetett? Vagy Brindisi felől, az Appiusi Úton? Velencén és

Gradón át, majd Adige és a Brenner felé – Hannibal útvonalától jócskán keletebbre – végül a Rajna mentén? Vagy tán a Hellespontus vagy a Boszporusz felé küldte a kalifa? Meglehet, habár a Balkán nem volt épp veszélytelen vidék, mert Krum elfoghatta és megehetette volna a bojárjaival... A Nagy Síkság azonban, akkor még zömmel lápos és erdős vidék, ahonnan éppen nyolc évvel azelőtt irtották ki az avarokat, ideális elefántlegelő volt. Abulahaz valószínűleg a Himalája környékéről származhatott, vagy Azufghur mocsaraiból és sal-erdőiből... Minden különösebb erőfeszítés nélkül el tudtam képzelni, amint hajtói és ápolói s egy csapat beduin lándzsás kíséretével erre lépked az írtásokon és pusztákön át, és néhány torzonborz szláv erdőlakó, meg talán pár megmaradt dák, nagy szemeket meresztve bámul utána kezdetleges kunyhóiból. Lehet, hogy megállt valahol errefelé, innen pár mérföldnyire, amerre az én utam is visz majd, bedugta ormányát a Tisza vizébe, és az árnyas nádásban hús zuhannyal frissítgette magát.

***

Közben az ellaposodó felhők árnyékában tarkán bontakozott ki a sík táj, búzamezők, nyárfasorok, gyümölcsösök váltakoztak, aztán később szélmalom törte meg a sík egyhangúságát, gémeskutak ágaskodtak mindenfelé, és nagy füves mezők, ahol megint azok a halványszínű csordák legelésztek. Néhány hajcsár tomahawk-szerű, hosszú nyélre támaszkodva álldogált nyája közt, s még összecsomósodott gyapjából való köpenyt viselt, mások házilag szőtt, posztó-szerűt, a vállakon iga-formájú bonyolult himzéssel. A majorságok, tanyák bejáratánál libák kászálódtak ki nagy sebbel-lobbal az úszatóból, és sziszegve, nyaktekergetve totyogtak az ösvényen, ami barátságosan szárnycsapdosásba ment át, mikor Malek óvatosan eltiptegett közöttük; ha viszont épp száraföldön voltak, jöttünkre az úszató felé soroltak, s bevetették magukat a vízbe. Az asszonyok kötényt, ingvállat viseltek, sokféle meglepő, csinos himzéssel, berakással, hajukat főkötő vagy kendő takarta. Sokuknál guzsaly volt széles, színes szalagöbve dugva. Nyelvével meg-nedvesítették a mutató- és hüvelykujjukat, kihúzták és megsodortak egy csipetnyit a guzsalyrúdjukon bárányfelhökként ülő nyersgyapjú-csomókból, és másik kezükkel föltekercselték a megpörgetett, horgászúszóhoz hasonló orsókra. Ezek úgy süllyedtek-emelkedtek, akár lassú mozgású jójók, és egyre vastagodó motringokat növesztettek magukból. Később aztán a fonalat hosszú szövőszekeikre feszítették, és megszótták azokat a sűrű, kemény köpenyeket. Az egyik ház tövében, mályvarózsák közt egy lány ült a rokkánál, font és pörgette a kereket; ez a nemzedékek kezétől fényesre koptatott szép, faragott instrumentum volt az egyetlen, amelyet valaha használatban láttam.

Ezek a hosszú, nem-sivatagi jellegű szakaszok harmat és zsenge fű emlékét hagyták bennem, meg azt, ahogy Malek patái fák és virágok közt gázolnak, s a delelőre érő nap oly izzón világítja át a leveleket és a szirmokat, hogy parázslani látszanak. Az erdőben a bámulatos vándorújtukról frissen érkezett gébicsek és szarkák szállodtak, feltűnő farktollaik ide-oda cikáztak a fák közt, a fészüket már megépített egyéb madarak társaságában. A nyílt terepen jöttünkre búzospacsirták röppentek föl a fűből, és úgy daloltak a magasban, mintha cémán loátának őket az égből. Az élet teljes tökéletességéhez az égvilágon semmimem hiányzott. Malek éber és barátságos füle, fáradhatatlan és nem-fárasztó járása s a lényéből sugárzó egészség mutatta, hogy kölcsönösen át vesszük egymás hangulatát, ahogy az lóval s lovasával gyakorta történni szokott. Az esti sötétségben túlságosan északira találtam venni az irányt, s most Cegléd nem látható városa délnyugatra feküdt tőlem. A Zagyva folyónál megálltunk az árnyékban enni. Később a vegetáció változása, a fák sűrűsödése s az egyre több barázdabillegető jelezte, hogy újabb folyó közelében járunk. Hamarosan föl is tűnt a fűzek és a hatalmasra terebélyesedett nyárfák között: a széles Tisza, Magyarország második folyója. Méltóságteljesen folyt dél felé alacsony partjai között, susogó náddal szegélyezetten. A fák alatt durván ácsolt, partra húzott csónakok heverték, s a túlsópart közelében egy halász dobóhálójával dolgozott éppen, beszedegette a csónakjába, majd tűnékeny felhőket képezve újra meg újra kivetette az árba. Éppen a kalifa elefántja járt az eszemben, ahogy kocogtunk folyás-irányban, a part mentén. Egyszer csak, a bolyhos nád-buzogányok közt nemkevésbé váratlan és elképesztő látomás tűnt föl: egy kis öböl holt vízből éppen csak kilátszó széles, fekete, szívacsosnak tetsző orr, amelynek öblös likaiból vastag fémkarika lógott. A homlok bozontos dudorából óriási, hullámos, ellaposodó szarv-pár nyúlt hátrafelé. Nedves, sötét szemek tunya rosszindulatot sugároztak egyenest az enyémbe. Nem sokkal arrább egy másik hatalmas, hasonlószerű, csúf, sárral borított jószág suhogtatta lustán rojtos farkát. Sok ökörfogattal mellett lovagoltam el az úton idáig, de senki sem említette, hogy indiai bivaly is akad errefelé, és a látvány most alaposan meghökkentett. Ettől kezdve gyakran találkoztam velük, főleg Erdélyben, iszapban dagonyáztak, vagy négyesével igába fogva hatalmas terheket húztak, hihetetlen lassúsággal és rosszindulattal. Megálltunk egy hídnál, amely Törökszentmiklóásra vitt volna – a név a változatosság kedvéért a törökök, valamint egyúttal Szent Miklós emlékét is őrzi – és a jobbparton mentünk tovább, Szolnok felé. Szembejövő szekerek, jószágok sora, egy könnyű fogat és néhány lovas mutatta, hogy nemrég végződhetett a hetivásár. Nemsokára be is értünk egy város poros peremére, és hamar megtaláltam házat, amelyet kerestem. Dr. Hunyor Imre, egy pirosposztag, jókedélyű ember, tudott a készülő megszállásról. Mindjárt átvitt egy szomszédjához – alighanem az állatorvoshoz – akinek volt istállója és körülkerített kifutója, és Malekot annak értő kezére bízta. Ahogy jöttünk el onnan, két mohó tekintetű vörös szetter szegődött a nyomunkba. Egy tacska is csatlakozott hozzájuk. Aztán két juhász kutya jelent meg. Mikor végül egy egész alomnyi jólfejlett kölyök gurult és kecmergett oda várakozó pófával, megálltunk, és csodálkozó pillantásokat váltottunk a doktorral. De még ezalatt is két újabb, bizonytalan küllemű, de barátságos eb jött oda, majd még további három, s az egész társaság úgy bámult ránk, mintha valami jelle vártak volna. „Nem tudom, nem erről van-e szó?” – szólt Dr. Hunyor, s a karomban tartott nyereg táskákra mutatott. A piros-fehér-zöld szalagos szalámírúd, amely még mindig olyan hosszú volt, hogy nem fért a táskába, egész nap kiállt belőle a tűző napon, s most az alkonyi szellő széthordta üzenetét a pusztán, olyannyira, hogy én magam is, aki pedig fokozatosan hozzászoktam már, érezni kezdtem valamit. A kutya farkukat csóválták, egyik-másik ugató-rohamokban tört ki és föl-fölugrált a levegőbe. Már-már elkönyveltem a veszteséget és közéjük dobtam volna az egészséget, de a doktor lefogta a kezem. „*Nein, nein!*” – mondta. „*Es würde einen Bürgerkrieg lancieren!*” Polgárháború lenne belőle! Ezért aztán elővettem a bicskámát, illatos korongokat szeltem a szalámiból, és elhajigáltam. A kutya öröngve vetették magukat utánuk, és a szalámi pillanatok alatt eltűnt.

***

Ennek az útikönyvnek az első kötetében említés történik egy vastag, keményfedelű, zöld füzetről, amelyet jegyzetek és napló céljaira Bratislavában vettem, majd pedig öt év múlva, a háború kitörésekor, véletlenül otthelyeztettem Romániában, abban a baráti házban, amelyben akkoriban laktam. 7 Évtizedekkel később, most néhány esztendeje, szinte csodával határos módon, a füzet megkerült. Zöld kötése kissé megkopott és kifakult, de máskülönben ép. A ceruzával írott napló most nagy segítség ugyan, de mégsem az a szakadatlan támasz, amelynek lennie kellene. Annakidején Szlovákiában kezdtem vezetni, naponta hosszú bejegyzéseket írtam, de a városokban, talán a reggeli fejfájások miatt, néha elhanyagoltam, és aztán pedig, ismét útrakelven, nem mindig folytattam rögtön az írást. Ez történt Budapesten is, meg az utána következő útszakasz elején is. Szolnoknál például éppen csak a város neve szerepel, meg a vidám doktoré, aki szállást adott. A fölséges, tűzforró, bíbor- és narancsszínű, csupa-paprika pontyleves például, amelyet vacsorára ettünk, csak az emlékezetben él, de nem került a papírra; a többi pedig elszállt. A következő napon „Baró Schossberger“

és „Pusztá-tenyő” említdök, egy kis falu úgy tizenkét mérföldnyire délkelet felé.

Magáról Szolnokról csak halvány emlékeim maradtak. Arra emlékszem, hogy átbaktattunk a Tisza-hídon, mert feleúton megálltam, és megbámultam a lefelé úszó tutajok sorát a hatalmas, sűrűn álló nyárfák közt, melyek a part mentén olyan magasra nőttek, hogy egy halványan villódzó erdőt képzelt oda az ember. A tutajok eltűntek a hid alatt, majd kibukkantak a másik oldalon, és folyamatosan kisebbedve sodródtak tovább szálfá-terhükkel a Duna felé. Nem sokkal később egy alacsony udvarházhoz értem (ahová a kedves Dr. Hunyor telefonált az érdekemben). Malekot itt bevezették az istállónak egy olyan rekeszébe, ahol nem kellett bekötni. A ház ura bizonyos báró Schossberger volt, Tibor v. Thuocz baráta, aki viszont sógora volt annak a Pips Sheynek, aki oly kedvesen bánt velem Szlovákiában. Schossberger báró egy budapesti zsidó bankár-familia tagja volt, magas, fürgé mozgású, átható tekintetű ember, szenvedélyes gazdálkodó, aki a ház felé mentünkben büszkén megsimogatta frissen érkezett vadonatúj cséplőgépét.

Később egy Pusztapo nevű álmos kis vasútállomás mellett poroszkáltunk el, s itt valamelyest kitisztul az emlékezet; a neve csak furcsasága miatt ragadt meg. Az ilyesféle kis falvacskákban csupán néhány zsupfedeles házikó sorakozott a poros út két oldalán. Néhol megálltam, vettem némi zabot, s ahol megláttam a kocsmá szót egy ajtó fölött, vagy fehérrel az ablaküvegre mázolvá, tudtam, ott italt mérnek, leszálltam hát a nyeregből, s leültem a padra a bimbózó mályvák közé egy pohárka méregerős falusi pálinkával, aminek *seprű* volt a neve, vagy, ha cseresznyéből főzték, akkor *cseresznye*. Néha egy vagy két szekeressgazda is üldögélt a padon, hunyorogva a napsütésben, és bár kukán bámultuk egymást, mégis azonnal barátok közt érezhettem magam a lovak iránti általános vonzalom következtében. Malek szépsége mindenkit meghódított, nem győzték simogatni. „*Nagyon szép!*”, mormolták elismerően, vagy „*Az egy szép ló.*”... (A naplóban itt-ott hevenyészett kis szöszedeteket találok: pl. *zab, ló, lovagolok, lovagolni fogok, lovagolni fogok holnap Mezőtúrra; gyönyörű!*, továbbá: *rettenetes!*, és így tovább.) A kantárt lazán kézben tartva üldögéltem az akácfa áttetsző lombja alatt, és úgy éreztem magam, mint valami magányos cowboy, aki alig ismert törzsek közé merészkedett; a cigányok és a tomahawkszerű botjaikra támaszkodó pásztorok még hihetőbbé tették a képzelet játékát. Ha elhagytunk egy-egy falut, ismét egyedül jártunk a lapos és immár ismerős tájon, amely félig sivatag, félig megművelt szántóföld volt, nyájakkal, pásztorokkal, magányos gémeskutakkal és a láthatáron vonuló felhőseregekkel. Késődélután a hosszú egyenes szárú marháknak újabb hatalmas nyája közt törtünk utat, aztán pedig cigányputrik tűntek föl, elszórt égetőkemencék, fészerek, s száradni kirakott téglák ezrei, majd egy elhanyagolt, gyommal benőtt templomkert és temető. Utána már komolyabb házak sorakoztak, egyre sűrűbben, és nemsokára a Mezőtúr nevű, nagyobbacska mezőváros külterületén jártunk.

Szolnoknál kisebb, de azért meglehetősen fontos hely volt ez. (A főutcán két kávéházat is láttam a sokatmondó „*kávéház*” cégtáblával, és közöttük pedig egy kozmetikumokkal és illatszerekkel zsúfolt kirakatot, félig lehúnyt szemű, lágy bőrüket simogató nők képeivel, és ezzel a rejtélyes fölirattal: *SzépségSzalón*. (Pár másodperc múlva, akár egy lassan működő számítógépben, följött most bennem a válasz: nyilván kozmetika lehetett...) Sok üzlet fölött zsidó neveket láttam, ezek német eredetű szavak voltak, de magyarosan írva. A többi közönséges magyar szó volt – Kis, Nagy, Fehér, Fekete – de azok is lehettek Klein, Gross, Weiss és Schwarz magyar fordításai, múltbeli magyarosítási kampányok emlékei.⁸ Egy Csillag – Stern? – nevű hentes igazított útba, mikor istállót kerestem. Sok ló volt mindenfelé, és sok szekér; a fák alatt vén, viharvert négykerekes fogatok vártak türelmesen, lehajtott tetővel, vagy gördültek lassan a poros alkonyi fényben. Az egyik kis mellékutcán, az istállóknál összeakadtam egy Lederer Miklos nevű ex-diákkal, akit épp fölvetek patikussegédnek. Mikor Malek megkapta a vizét meg az abrakját, Miklos segített elvinni a holmimat ahhoz a házhoz, ahol ő is szobát bérelt. Fél-magyar, fél-sváb fiú volt, jól beszélt németül. Mint mindenki más a napnak ebben a szakában, mi is sétálgattunk a városban, miközben szorgalmas fecskék sürgölődtek fölöttünk. Valami meghatározhatatlan, keleties hangulat lengte be a várost. (Csak később fedeztem föl, hogy bizonyos változó délköröktől lefelé a korzózás szokása – ez a mindenütt egyforma esti sétifikálás – Portugáliától egészen a kínai Nagy Falig elterjedt.) Egy kifőzésben paprikás csirkét ettünk, majd a szabadban kávéztunk. Később a zaj és a muzsika becsábított bennünket egy sokkal szerényebb „vendéglő”-be, amely zsúfolva volt pásztorokkal és gulyásokkal. Keménykötésű, torzonborz, viharvert fickók voltak ezek, magasszárú csizmát vagy lábszárú szíjjazott nyersbőr mokasszint viseltek, meg kis fekete kalapot, és fura, fémfedelű pipákból pöfékeltek, melyeknek arasznál hosszabb, nád vagy bambusz szára volt. A takarosabban öltözöttek sem viseltek nyakkendőt, hanem fullasztóan szorosra gombolták az inggallérjukat, a cigánybanda hangszerkészlete hegedűből, csellóból, bőgőből, *czembalomból* állt, sőt, az egyik, nagyon sötétbőrű zenész meghökkenítő hangszert: egy díszes, aranyozott, ütött-kopott, majd két méter magas hárfát tartott a térde közt; mikor a húrok közé nyúlt, bugybogó zengés járult a dallamok sóvárgó vagy hirtelen fölcsapó, szilaj muzsikájához. Néhány vendég már be volt állítva; kilocsant szesz, üveges tekintetek és jóakarató vigyorok mutatták. Mint a vidékről városba merészkedők általában, az újonnan érkezők eleinte félénkek és elfogódottak voltak, de ez hamar elmúlt. Az egyik duhaj asztaltársaság fülsértő hangon követelt vidámabb zenét s erősebb bort, és közel járt az öntudatlansághoz. „Mindjárt elsióják magukat” – mondta mosolyogva Miklos, és igaza volt. De a könnyei nem bánatkönyvek voltak; valamiféle révület nedvesítette azokat a ráncos szemgödöröket. Most tapasztaltam meg először a multság-ot, vagyis kirobbanó, néha vad duhajkodássá fajuló jókedvet és melabút, amit a cigányok húros hangszerei az állandó szeszfogyasztás fokozó hatására kiválthatnak. Nekem ez a lenézett muzsika is tetszett, s mikor néhány óra múlva fölálltunk, engem is elfogott ugyanaz az érzelmős elragadtatás. Jó sok bor ment le a torkunkon. Vajon azoknak a duhajoknak az ereiben mennyi kún és mennyi jazig vér keveredhetett a magyarral?

***

Másnap a felhők, amelyek addig rendszerint csak a látóhatár szélén vonultak, odagyűltek a fejünk fölé. Fenyegető baldachin borult ránk, s a nyakamon máris éreztem egy csöppet. Malek megremegett, és kíváncsian rángatta a fülét; a porban mindenfelé megjelenő fekete csillagocskák egyre sűrűsödtek, és hamarosan összefüggő, nedves, ragyavert poentilizmus jött létre, ahogy lecsapott ránk a zápor. De nem tartott sokáig. Kibújít a nap, és szivárvány ívelt a síkság fölé. A felhők szétoszlottak, s Malek fényes szőre meg az én ingem is megszáradt egykettőre. A hűvös, nedves szél és a friss, eső utáni színvilág átfestette a földeket és a fákat. Kár, hogy nem láthattam a fata morgánát, ami a nyári hónapokban kísért a Nagy Magyar Síkságon. A vékony, nedvességnek látszó vonalakon kívül, melyeket néha az erős napsütés rajzol a távoli földfelszínre, semmi jele sem volt. Olvastam és hallottam az alföldi portölcsekről is. Ezek porból, szénából és lehullott lombból állnak össze, a forgószél fölkapja és óriási magasságokba viszi őket, aztán nagy sebességgel pörögve rohannak végig a síkságon, és suhanó kísértetekként újjak közben mintha átfésülnék és végigkaszálnák a földet; évadjuk azonban az ősz, és csak később találkoztam

e tüneményekkel, a Baraganon, azon a sivár, sztyeppe-féleségen a folyó túlsó partján, Dobrudzsában, a Duna utolsó előtti kanyarulatában.

Erdő felé közeledtünk, és a csöndességben egyszer csak megszólalt egy kakukk. Ahogy beértünk a fák közé, egyre hangosabban és tisztábban szólt, olyannyira, hogy a lónak újfént meg-megrándult a füle. A különös, lapos táj, a szivárvány és a meglepetésszerű kakukkszó – amiről, akár a pacsirtaszóról, mindenki azt képzei, hogy csak neki szól – hirtelen és nem várt honvágyat hozott rám. Mit

keresek én ezen a szép tájon, ahelyett hogy ezer mérföldnyivel nyugatabbra, Anglia ismerős erdeit és dombjait járnám? Ahogy mentünk az ágak alatt, a fatörzsek szinte összebeszélve gerjesztették és sugározták ezt az érzést: szétnézve akár egy angol csalitosban is érezhettem magam. Egy tisztáson mogyoró, bodza, vadrózsa és turbolya nőtt, a levelek mélyedéseiben esőcsöppek csillogtak. Volt ott még klemátisz is, halálos nadragulya, és földiszeder, ami néhány hónap múlva tele lesz gyümölcscsel. Az avarban böngésző feketerigó az ágak közé röppent, ahová rézsút betűzött a nap. Két tengelicét, egy sárgarigót s egy barátposztát is láttam. Mindez váratlanul ért; leültem egy fa tövébe, paprikával meghintett sajtot ettem kenyérrel, majd pedig egyik cigarettát szívtam a másik után, és hallgattam a kakukkot, a rigót, meg a sárgarigót, Malek ott hersegette a fűvet lépésnyire tőlem. A legharsányabb dal a kakukké volt, úgy szólt, mintha a madár ott ült volna a fejem fölött; még akkor is tisztán hallottam, amikor már régen elhagytuk az erdőt.

A zöld vetés közt pipacs virított, a levegőben széna, lóhere és lucerna illata szállt, odább vörösesbarna sörényű lovak legelészték. Azt kívántam, bárcsak sose érne véget ez az út. Sajna már látszott azonban a következő zöld fásor, amely mögött végállomásunk következett. Hiába andalogtam, nyújtottam ezt az utolsó lovas szakaszt, hamar odaértünk. Vasúti sínek mentén rövidesen egy hidhoz értem, átkeltem a sebes folyó fölött, és belovagoltam Gyomára. Malek gazdájának a megbízottja értesítette érkezésemről itteni barátját, annak kellett átadnom a lovat. Azt hittem, hogy Malek visszautjja ahhoz a lombok közt, távolból épp csak hogy megpillantott Budapest-környéki kastélyhoz bonyolult dolog lesz, de mikor elmondtam ezt a gondomat, ez az úr csak legyintett. Mi sem egyszerűbb, magyarázta; rá fogja bízni Malekot valakire, aki másnap Budapestre utazik – ami egy idejővet látott útjelző tábla szerint csupán 166 kilométer – és a ló néhány óra alatt hazaér. Nehéz szívvel adtam át neki Malekot.

Dr. vitéz Haviar Gyula magas, sötétbőrű, kissé keleties kinézetű ember volt, súlyos szemhéjú, magas és keskeny homlokú, némileg szomorkás mosolyú. Azon tűnődtem, hogy vajon nem örmény származék-e; ezek az élénk észjárásuk miatt tisztelt és feltűnő orruk miatt gúnyolt emberek elszórtan éltek itt-ott az országban, mint megannyi kis csapat tukán. De a neve nem örmény név volt, bár magyar sem. Némely kézi foglalkozásból származó román családnév – olyan, mint nálunk az angolban a „Fazekas“ vagy a „Tetőfedő“ – végződhet -*arral*, de azt hiszem, ez nem olyan volt. Nappalijában Kossuth és Deák ismert rézkarc képmásai függtek, és nem túlzottan folyékony németiségétől eltekintve – németül beszélgettünk – csak magyarul tudott. A város főutcáján együtt vacsoráztunk egy vendéglőben vele és családjával; fejünk fölött ott állt az újhold, és a lugas roskadozott az orgonától (csaknem fél évszázad múltán, most egyszerűen csak eszembe jutott a magyar szó). A délutáni zápor óta mozdulatlanul állt a levegő, és hirtelen nagyon meleg lett. A városka tele volt sétálókkal, és sokan megálltak az asztalunknál egy-egy szóra; képet alkothattam magamnak, milyen lehet itt a Nagy Síkságon augusztusban a városi élet. Vacsora, majd pedig az ágy eleve-elrendelt dolognak látszott. Holló-tápláltan, akár Illés próféta, már nem lepett meg semmi, de nem szüntem meg örvendezni.

Másnap kirakodtam a nyeregtáskából egy székre, és nekiálltam visszadugdosni minden holmimat a hátizsákba; eközben egy-két rajzvázlatom lehullott a földre. Mrs. Haviar szedte föl őket. Nem voltak nagyon jók, mégis megkért, rajzolnám le Erszít, a kislányát, ezt a különös, tíz év körüli, csinos gyereket. Németországban, Ausztriában vendéglátóimnak többször skicceltem portrékat afféle hála-ajándékkul, ezért most itt is örömmel fogadtam az ötletet, Erszi pedig izgatottan elrohant fészülködni. Mivel tíz perc múltán sem került elő, kiáltani kellett érte, mire végre megjelent, mégpedig fantasztikus maskarában: anyja harangformájú kalapjában, hosszú fülönfüggőkkel, nyakában rókastóla, arcát bepúderozta, vastagon kirúzsozott ajka Cupidó íjját formázta. Fölkuporodott egy puffra, karkötős csuklóját kitékerten a csipőjére rakta, másik keze egy másfél araszos cigaretta-szipkával hadonászott, s egy vamp ábrándos mozdulatával veregette le a hamut. Eléggé meggyőző de kissé baljós látvány volt; a veréb esete, aki tűzoknak próbál látszani. Hát nem bolondos? kérdezte elragadtatva az anyja. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy sikerült eltalálnom a vázlaton.

Később, mikor már levetette a maskarát, vele és apjával hármában kimentünk megnézni Malekot. Fölfegyvereztem magam jó adag búcsú-kockacukorral, és eltökéltem, hogy férfiasan válok meg Malektól, mint egy arab harcos a paripájától. Egy körülkerített kifutó tulsó végében, más lovakkal vidáman ugrándozott éppen. Hívásomra könnyű vágóban odajött hozzám, és barátságosan megrázta a farkát és a sörényét, ami roppantul jólesett. Mégegyszer utoljára megveregettem homlokán a foltot, és megsimogattam szép, ívelt nyakát. Ezután elbúcsuztam Haviáréktól, és útnak indultam. Modellem, még mindig izgatottan az iménti átváltozástól, ugrabugrálva integetett utánam, és azt kiabálta, hogy „*Viszontlátásra!*“, amíg csak el nem halt a távolban a hangja.

***

Egész nap a Körös volt a kísérőm. Az áradás ellen megmagasított partot végig fák szegélyezték, így egész úton ágak árnyékolták a víz szélét és a parti ösvényt. Fűzike és bogáncs pihéje száldosott a víz fölött, és szinte minden lépésre békák ugrottak fejest. A nád és a magas kákacsomók közt fajdyúk tanyáztak, bíbor szitakötők lebegtek a nőszírom fölött, majd megültek rajta. Mikor leültem cigarettázni, egy hirtelen moccanás elárulta a hódót; körülpillantott, végigszaladt egy fűzfa gyökerén, és betoccsant a vízbe, nyomában lüktető gyűrűk borzolták a holt tükröt. Bőven találhatott itt élelmet: a tiszta vízben halak villantak, és folyásirányban, valamivel följebb, hosszú nádszállal és parafadugóval két fiú horgászott. Zsákmányuk ott volt kopolyúkon átfűzött zsinórral egy korhadat fatörzs öblében. Alighogy kölcsönösen köszöntöttük egymást, ezüstös villanással újabb halat rántottak ki a vízből. „*Eljen!*“, kiáltottam én (vagyis hogy Bravo! – legalábbis ezt akartam mondani), mire nekem akarták adni a halat, de nem volt kedvem Tóbiásként állítani be legközelebbi vendéglátóimhoz. Az ágak alatt csorda gyülekezett, az állatok térdig gázoltak a vízbe, s odakint a földeken minden tenyérnyi árnyékot kihasználva delelt a hőségben a juhnyáj, mozdulatlanul, mintha kővé vált volna.

Hirtelen cigányokra bukkantam, s benéztem a sátrak és szekerek közé, hátha Cegléd-től északra megismert barátaim azok, de nem ők voltak. Férfiak sarlóval leszorított hosszú nádkötegeket vittek a fejükön, s ezek minden lépésre bólogattak. Asszonyok combközépig a vízben állva mosták és csavarták ki cifra rongyaikat, és a partmenti bokrokra, ágakra teregették száradni. Fiúk csapata, akár csak hűsvétkor a szlovák Dunánál, a partot kutatta végig épp-csak-ehető apró állatok – mezei egerek, vizipatkányok, menyétek és hasonlók – odvai után. A komoly munkát kishugaikra hagyták, akik fáradhatatlanul talpaltak egyetlen aznapi áldozatuk mellett, „*Bácsi! Bácsi!*“ – kiabálták szüntelenül; harsány nagybácsizásuk jó kétszáz méteren elkísért. A hímnemű préda a cigány-purdék számára ugyanis mindig tiszteletbeli nagybáty. Mikor végre elhalt ez a szemrehányó, diminuendo kántálás, újra magamra maradtam, s csak a fecskék cikáztak az árnyékfoltokban, vagy egy-egy kékeszöld jégmadár villant a lomb s a víz mozdulatlan csöndjében.

Koradélután elágazott a folyó, s én a Sebes (azaz gyors) Körös mentén fölfelé indultam, míg csak egy vörös cseréptető torony el nem árulta, hogy megérkeztem a Körösladány nevű régi faluba.

Ránézésre a magyar *kastély* szó – amelyet eléggé perverz módon koshtay-nak ejtenek – akár a német Schloss, erődített vagy csipkés oromzatú épületet sejtet, de a legtöbbjének, amit Magyarországon és Erdélyben láttam, Angliában még leginkább az udvarház (*manor house*) felelne meg, s ez a szó jut eszembe most is, mikor a Körösladányban látott kastély képét próbálom elővarázsolni az emlékezetemből; szélei bizony megfakultak kissé az eltelt évtizedek során. Földszintes volt, akár egy farmház vagy nagyobb tanya, de az ewel járó ad hoc-jelleg nélkül; hosszú, okkersárga, késő-tizennyolcadik századi barokk épület volt, nagy ajtó fölött kürtösen csavart szélű és lekerekített timpanonokkal, fakó cseréptetővel, fecskefészkekkel és zsalugáterekkel, amelyeket

kitártak és rögzítettek, hogy beáradhasson a délutáni fény. Holmimat leraktam az agancsok alá a hallban, majd egymásba nyíló, tárt ajtajú, félhomályos szobák során keresztül háziasszonyom elé vezettek. Ez a bájos, csinos asszony egyenes szálú, szőke haját rövidre nyírva viselte – ha jól emlékszem, középen elválasztva, ugyanis évekkal később, amikor Iris Treevel találkoztam, emiatt juthatott eszembe ő. Fehér lenvászon ruhát és spárgatalpú vászoncipőt viselt, kezében cigarettatárca és égő cigaretta. Nos hát, íme megérkezett a mi utazónk! mondta kedves, kissé rekedtes hangján, s a földig érő, nyitott francia ablakon át kivezetett a kertbe, ahol családja – férje kivételével, akit másnapra vártak vissza Budapestről – éppen uszonnázott a magas gesztenyefák alatt, melyeken már kipattantak a kis ragacsos, fehér és rózsaszín tornyocskák. Úgy ültek ott együtt, akár egy Copley vagy Vuillard zsánerképen, szinte még a visszfényüket is látom a porcelánon és az ezüsten. A család az imént leírt Ilona Meran grófnóból, Hansi és Marcsi nevű, tizenhárom és tizennégy körüli gyerekekből, és Helli nevű sokkal kisebb lánykából állt; mindhárman csinosak, jólneveltek és kissé komorak voltak. Még egy barátnő is ült ott, vagy talán rokon, egy szarukeretes szemüveget viselő hölgy, akit Christine Esterházynak hívtak, továbbá egy osztrák nevelőnő. Utóbbi kivételével valamennyien beszéltek angolul, én azonban egyetlen árva szóra sem emlékszem – csak a látványra, arra a jelenetre és annak az órának a varázsára, ott a nagy gesztenye-levelek alatt. Egészen lámpagyújtásig üldögéltünk ott és beszélgettünk, ám ekkor odabent, a levendula-illatú szobák sorában fidi-busz-keltette lámpafénykörök gyúltak. A fény könyvgerinceket, festményeket, s épp a kellő mértékig, vidéki úriházhhoz illő stílusban megkopott és kifakult bútorokat, sokszázszor mosott függönyöket és a zongora billentyűi fölött nyitva hagyott kottát világított meg. De milyen kottát? Nem emlékszem; ám most, hirtelen, oly sok esztendő után, besiklik az emlékezetbe egy nagy tál, amely ott állt a zongorán, tele hatalmas vörös és fehér peóniával, s néhány lehullott szirm a fényes parketton hevert.

Miközben rendbeszedtem magam a vacsorához, meg később, lefekvés előtt is, megnézegettem a szobám falán függő képeket. Volt ott egy magas sziklacsúcson álló Schloss Glanegg, aztán Ilona grófnő Almásy-rokonságának számos tagja, meg több, prémes-handzsáros pompában feszítő Wenckheim. És volt még ott egy korai tizenkilencedik századi színes nyomat is, az nagyon megkapott. Poszt-Regency korabeli (vagyis 1820 utáni) fess, göndörszakállas, bajszos ifjú hímet ábrázolt kék pávaszem-mintás nyakravalóban, piros angol vadászkabátban – azt hiszem, Zichynek hívták. Egyike volt ez azoknak a legendás magyar kentauroknak, akik akkoriban a középpangliai grófságok falkavadászatain hajmeresztő lovaglásukról híresültek el. Szinte láttam őket, ahogy gyülekeznek a badmintoni mezőn a hajtás előtt, vagy Ackermann-metszeteken éppen valami gallyakból rakott kerítés mentén vágatnak a vonyító falka nyomában, a Ranksborough-szorosban űzik a rókát, a Whissendine patakon ugratnak át, vagy községek zöld mezőin rúgtatnak templomtoronytól templomtoronyig; többnyire mégis a dűsan rakott asztalok mellett tűnnek föl ezek a pazar ifjú amatőr sportemberek, az esti vadászlakomákon, ahol estélyi rózsaszínben, szerteszét heverő szalvéták, italhűtő vedrek és üres palackok közt, poharukat emelve, szilaj üdvrivalgás kíséretében talpra ugranak. A képek sarkában a jelmagyarázat a különféle Osbaldestonesok és Assheton-Smithek mellett gyakran említi egy-két nimródót a Nagy Magyar Síkságról is.⁹

Másnap aztán a könyvtárban, miközben a szomszéd szobában folyt a házitánítás, igyekeztem megtudni az Alföldről, amit csak lehetett, míg aztán el nem indultunk piknikezni. Előállt egy csillogó küllős, négykerekű, victoria-szerű nyitott hintó, és mi valamennyien folszálltunk. Igen meglepett a kocsis feketesűjtásos libériájához tartozó kalpag. Olyasféle volt ez, mint egy lapos, fekete nemezkalap – vagy tán bársonyból lehetett? – elől derékszögben fölfelé hajlított karimával, tetejére pedig hátranyúló félkörbe görbített fekete struccolt volt tűzve, és két halfarok formára vágott fekete szalag libegett utána. Vajon a török szpáhik vagy tán a janicsárok öröksége volna ez? Netán még a honfoglaló magyarok hozták magukkal? (Ilyesmiken törtem a fejem akkoriban.) Az odaúton gyakori kalaplengetések és köszöntések kísérték bennünket, s alig tettünk meg fél mérföldet, az útszélről reszkető hangú üdvözlés hangzott. Ilona grófnő nyomban megállította a kocsit, leugrott, s a következő pillanatban egy fejkendős vénasszony karjaiban találta magát, majd a fölismerés izgatott kiáltásai, sok beszéd és nagy nevetgélések – meg, gondolom könnyek és újabb ölelések – után visszaült, szemlátomást igen meghatottan. Addig integetett hátra, míg csak el nem tűnt mögöttünk a néni, aki egy falubelinek az anyja volt, tizenöt éve kivándorolt Amerikába, de a honvágy most hazahozta. Csak éppen két napja, hogy megérkezett.

A Körös egyik kanyarulatában, füves partoldalon, fűzfák alatt telepedtünk le lakmározni, a lovak pedig kissé arrább, az árnyékban majszolták a fűvet és csapkodtak a farkukkal. Az ágak közt kócsag ereszkedett alá, s megállt a folyó közepén egy homokzátnyon, a nőszirm levelei között. Nagy erdő szélén voltunk, mindenünnen madárdal szólt, s a délutáni csöndességben, mikor a beszélgetés is ellankadt, három őz merészkedett elő. Agancsuk már fejlődőben volt; lelopakodtak a vízhez. Hazafelé menet a földéről hangzó énekesző ihletésére halkán énekelgettünk mi is, osztrák, német, angol és magyar dalokat. Utóbbiaknál én csak kukán bámultam, de ismerték az *Érik a, érik a búza kalászt*, Budapesten hallott kedvencemet. A nóta nagyon is illett ide: gabonaföldek mellett hajtottunk el, és akárcsak a dalban, a búza még zöld volt ugyan, de már nemsokára kalászba szökkenő, és fecskék siklottak, cikáztak fölötte a levegőben. Kolompszó, bőgés és bégetés órája volt ez, az alkonyi nap tűzében aranyló porfellegek közepette nyájak és gulyák tartottak hazafelé. Éppen akkor álltunk meg a *kastély* előtt, mikor annak ura is hazaérkezett. Graf Johann – azaz Hansi – Meran nagyon magas, sötéthajú és bajszú férfi volt, sasorra és finomvonású arca szívbeli kedvességet sugárzott. Gyermekai rácsimpaszkodtak, s amikor végre sikerült kiszabadítania magát, sorban előbb kéz-, majd arccsókkel köszöntötte a többieket, azon a jólnevelt és egyben szeretetteljes módon, ahogyan azt Felső-Ausztriában láttam először.

Ennek a helynek és lakóinak hibátlan tökélye valóságosul hat, tudom, de hát nem írhatom le másként, csak úgy, ahogy megmaradt bennem. Ottlétemnek aztán lett még egy másik dimenziója is, egy olyan váratlan fölfedezés, amely a múlt század, sőt még annál is nagyobb idő európai történelmének bizonyos részleteit hirtelen testközelbe hozta. Ezúttal is a szobám falán függő képek indítottak el a nyomon. Az egyiken Károly főherceg volt látható, amint az asperti nádasok közt rohamozza Napoleon hadát. (Bécsben, a Heldenplatzon álló szobra ugyanebben a pillanatban ábrázolja őt, vadul vágatózó paripája nyergében. Hogy meghökkennék, ha látnák! Megtöltötte ugyanis, hogy életében szobrot vagy más emléket állítsanak neki.) Legelőször akkor jutott eszembe, mikor Bécsset elhagyva, a Marchfeldnél a Duna túpartjára esett a pillantásom. Pontosan ott, Wagramtól néhány mérföldnyire zajlott le a véres és diadalmas ütközet, a legelső szövetséges győzelem Napoleon ellen. Egy másik metszet a testvérét mutatta, akiről az a stájer tájszólásban fogant végtelen hosszú dal, az *Erzherzog Johanns Lied* szól, amelyet először Pöchlarnak szemközt, egy kocsmában hallottam, és azóta sokszor. Ezek ketten, és még számosan, Mária Terézia gyermekei voltak, Marie Antoinette unokaöccsei és II. Lipót fiai. A bátyjuk pedig, aki II. Ferenc néven lépett a trónra, az utolsó német-római császár volt. (Nehogy még Napoleon szemet találjon vetni rá, föladta ezt a mesés címet, és Ausztria császára lett, épp mintegy ezer esztendővel Nagy Károly megkoronázása után.)

János főherceg volt a legérdekesebb ember közöttük. Tizennyolc esztendőskorában hadjáratot vezetett Napoleon ellen, mégpedig vitézül. Bölcsen és igazságosan uralkodott különféle tartományokban, és nehéz időkben többször töltött be igen magas tisztségeket. Intelligens és határozott egyéniség volt, mélyen elkötelezte magát Rousseau eszméi mellett, és egész életében ellenezte Metternich politikáját. Szenvedélyesen szerette a havasi élet egyszerű örömeit, és ennek okán Horvátországtól Svájcig az Alpok afféle koronázatlan királyának tekintették. A szobámban lógó romantikus képen, amely 1830 körül készülhetett, erdős csúcsok közt, hegymászó botjára támaszkodva látjuk, vállán vadászpuska, gondterhelt homlokán hátratolt széleskarimájú, lapos puhakalap. Nagy

öröm e jeles Habsburgok erényeit sorolni! Bátorság, bölcsesség, tehetség, képzelőerő, igazság iránti szenvedély olyan utakra vitte őket, melyeken aztán igencsak eltértek szerencsétlen csillagzatú dinasztiájuk tetteitől. Ez a főherceg itt azzal fejezte ki csattanósan a főváros iránti megvetését, hogy egy stájer postamester lányával kötött mélyen rangján aluli házasságot. Az asszony és gyermekeik az akkor déltiroli Meran – a mai Alto-Adige-i Merano – grófia címet kapták. – Igen – mondta érdeklődésemre Ilona grófnő – ő volt Hansi dédapja –, és ez pedig itt – mutatott egy másik képre – a bájos Anna. Szegénykém, milyen boldog volt, mikor az első gyerekükön fölfedezte a Habsburg szájfórmát! (Ilona férjén nyoma sem volt ennek, és a gyerekeiknél, úgy látszott, végképp eltűnt.) Aztán türelmesen és sok humorral elmesélte a teljes történetet. Hansi gróf, aki nem messze tőlünk, karosszékében ülve dohányzott és újságot olvasott, időnként csitító megjegyzésekkel kísérte.

– Annyi tény – folytatta Ilona –, hogy mikor pár éve nagy hűhót csaptak akörül, ki lehetne a király, én bizony, bevallom, arra gondoltam, miért ne lehetne ő? – és fejével a gróf felé intett. Férje azonban rosszallása jeléül azt mondta: Ugyan, ugyan! és pár másodperc múlva halkán göcögött egyet magában, és újra az újságjába merült.

***

Nekivágtam megint az útnak, de közben félig-meddig azt kívántam, bárcsak másfelé vettem volna a tervezett útirányt, északkelet felé ugyanis pár napi gyaloglás a Hortobágy sivatagra vitt volna el, ahol vadló-méneselek nyargalásznak híres-nevezetes marcona csikósaikkal. (Meglépő módon ezek a sarkantyús, ostordurrogató gauchók zord protestánsok, és sztyeppei fővárosuk, Debrecen, a Reformáció kora óta kálvinista erősség.) Sajna előző nap a könyvtárszobában elcsábítottak a régi térképek, de délkelet felé is, amerre most jártam, éppen elég sívár, néptelen pusztaság kínálkozott. Száz éve az Alföld errefelé még jórészt hatalmas láphoz volt hasonló, amelyből csak itt-ott emelkedett ki valamelyest egy-egy enyhét adó oázis. A ritkásan elszórt kis falvcskák legtöbbször, a Körösladány nevű régi faluval ellentétben, múlt századi település, amely azóta létesült, hogy a mocsarat lecsapolták. A sívár elhagyatottság érzetét fokozták a katapult-szerű kutak ürbe meredező szálfái. A Petőfi által megénekelte Kúnység déli részein (sajátságos volt, ahogy könyvekben és beszélgetésekben minduntalan fölbukkantak a magyar költők nevei) a nagy esőzések gyakran elvágták egymástól az alacsony halmokra épült falvakat, és valóságos kis szigetvilág alakult ki ilyenkor, amelyben csak laposfenekű csónakon lehetett közlekedni. Ezzel ellentétben viszont Szeged környékén egész vidékek júliusban és augusztusban szik-kristálytól csillogó tájjá szikkadtak, s az óvatlan utazó számára, akit a délibábok és a vágató portölcsek már amúgyis megbabonáztak, bizonyára ez az élmény lehetett a nyári látomások csúcspontja. Régebben a sekély tavacska errefelé teljesen kiszáradtak, de aztán idővel újra föltöltődtek, s némi evolúciós kihagyással ismét kizöldelt a nád, halak úszkáltak, majd megjelentek az ebihalak is, és nemsokára megint brekegtek a békák. Valóságos fölírissülés volt a délnyugat sosem változó, pontyban dús tavaira s a Tisza nyüzsgő gazdagságára gondolnom, nem is szólva a sebesfolyású Körös partján látott fiúkra, akik halomszám rántották ki a vízből a halakat. Valaha az engem most körülvevő néptelen erdő a senkiföldje volt, és betyárok tanyája: afféle kedélyes útonállóké, akik túsul ejtették az utazót, elhajtották a nyáját és a gulyát, és megsarcolták kastélyaikban a nemesurakat. Veszedelmek, legendák és szilaj tettek vidéke volt ez.

Közel jártam már célomhoz. Megköszöntem és erényesen elutasítottam az ajánlatot, hogy fölvesznek egy lovasfogatra; továbbkutyagoltam Vesző felé, és délutánra oda is értem. Lajos gróf – azaz Louis, habár mindenki beceneven emlegette – körösladányi barátaim unokatestvére volt. (Abban az időben itt Középeurópában, aki megismerkedett egy gróffal, és aztán a rokonságával is találkozott, csapatszáma találkozott velük. A wachau polihisztor roppant mulatságosan adta elő a rangoknak valóságos rendszerét, benne a magáét is. „A count és az earl itt nagyjából ugyanazt a rangot jelenti, és grófnak mondják magyarázta – tehát, ha például Tennyson Lady Clara Vere de Vereje netán a világnak ezen a táján születik, akkor könnyen lehetett volna belőle akár száz grófnak a nagyanyja is, és nem csupán a leányuk – némi szerencsével persze. Tíz fiú anyja, akik fejenként tízet nemzenek. Az összesen száz gróf – nem pedig egy, mint Angliában.”

A házhoz vezető sétányon találtam a gróft. Nagyjából harmincöt esztendősnak néztem. Törékeny embernek látszott, enyhén remegett a teste, és szenvedő arckifejezését – amit, megkönnyebbülten vettem észre, nem én okoztam – szomorkás mosoly enyhítette. Természettől is lassú beszédét még föltűnőbbé tette súlyos autóbalesete, amely azért következett be, mert elaludt a kormányánál. Volt benne valami vonzó és megindító, s most, ahogy ezt írom, a jegyzetfüzetem végén talált vázlataimat nézegetem; jóknak ugyan nem mondhatók, de azért elkaptam valamit az egyéniségéből.

A magyaron kívül csak német nyelven beszélt. Jöjjön, nézze meg a *Trappenjeimet!* – mondta. Ezt az utóbbi szót nem ismertem. Megkerültük a házat, ahol a fák alatt két hatalmas madár álldogált. Első pillantásra liba és pulyka keverékének néztem volna őket, de nagyobbak, nemesebbek és robusztusabbak voltak, közelebből szemlélve pedig teljesen mások. A nagyobbik a csőrétől farkáig az egy yardot is jóval meghaladta. Halványszürke nyaka, vörösesbarna gallérja volt, háta és szárnya pettyezett barnás-sárga, és csőre mellől kétoldalt furcsa, nedvező bajuszféle simult hátra, mint valami légáramban lobogó pofaszakáll. A két madár méltósággteljesen sétálgatott, s mikor jöttünkre elmenekültek volna, Lajos intett, hogy maradjak a háttérben. Odament, magot szórt nekik, s a nagyobbik hagyta, hogy megvakargassa a fejét. Lajos bánatára a gazda, aki előző hónapban megtalálta őket, megkurjította a szárnyukat, de mikor a nagyobbik madár széttárt a magáét, majd szép, legyező-formájú farktollazatát is kibontotta, egy pillanatra teljesen fehérnek látszott, majd pedig, mikor összecsukta, színes lett megint. Óriás tűzokok voltak, ritka, vadon élő madarak; tévesen a strucc rokonának tartják őket. Szeretik a néptelen, sívár vidéket, mint amilyen a pusztaság is, és Lajosnak az volt a szándéka, hogy ott tartja őket, amíg ki nem nő a szárnyuk és el nem tudnak repülni. Szerette a madarakat, és értett is hozzájuk; ez a kettő méltósággteljes léptekkel követte föl a lépcsőn, majd a szalonon és a hallon keresztül egészen a főbejáratig, és mikor becsukta az ajtót, hallottuk, ahogy kintről időnként megkopogtatják a csőrükkel.

Vacsoránál a darvak és vadlibák őszi vonulásáról beszélgettünk. Néha ékalakban, néha pedig szoros libasorban szállnak, nem úgy, mint a gólyák, amelyek – mint azt néhány héttel azelőtt láthattam – végenincs formátlan tömegben vonulnak, olyan rendezetlenül, mint a sötét középkorban a nomádok. Tudtam Lajosról, hogy kiváló lövész. Korábban a szalonkáról beszélt, s mikor már azt hittem, befejezte, nagyon lassan egyszercsak így szól: A latin neve *scolopax*. Majd, hosszú szünet után, hozzátette: – *Rusticola*, és végül, még hosszabb szünet után, mintegy átszellemült utóhangként: – *rusticola*.

A felesége távol volt, és a vacsoránál, meg utána is, ahogy a lámpavilágnál csevegtünk, magányosság érződött a házban (gondolom, ekkor készülhettek a vázlataim, legalábbis az árnyékolásból ítélve), és mikor unszolt, hogy maradjak még néhány napig, úgy éreztem, nemcsak udvariasságból mondja. De mennem kellett tovább.

***

A reggelit a hálósobája melletti napfényes helyiségben szolgálták föl. – Nem vagyok hajnali madár – jegyezte meg, és újabb kávét kérve fölemelte a csészéjét. Még papucsban és buggyos, régimódi hálóingben volt, amelynek a mellére diszkrét kilencágú koronát és

W. L.10 monogrammot hímeztek; szinte álmatag tempójú beszédét hallgatva éreztem, hogy alatta meleg szív dobog. Később utasításokért ki-be járkáltak az emberek, némelyik kezetszólt, s a szoba megtelt lassú fecsegéssel és nevetéssel. A jelenetben volt egy kis Moliere-i hangulat, egy árnyalatnyi a *petit lever du roi*-ból. Egy Jeeves-szerű, figyelmes komornyik adogatta neki a ruhadarabokat, és ő pedig öltözködés közben sietség nélkül, átszemelt hangon válaszgatott látogatóinak és embereinek. Végül golf-nadrágban és ragyogóra fényesített cipőben állt előttünk. A hallban fölmarkolt egy kosárból némi kukoricát, és kimentünk megnézni a tűzokokat.

– Hogyhogya nincsen botja? – kérdezte Lajos a hallban, mikor indulni készülve fölvettem a hátizsákomat. Elvesztettem, válaszoltam. Erre kihúzott egyet a tartóból, és ünnepélyesen a kezembe nyomta. – Tessék! Vesztoi emlék. Az öreg juhászom faragta őket, de már nem él. Nagyon szép, gondosan kiegyensúlyozott bot volt, köröskörül dús levélmintás faragással, s a levelek közt, a bot közepe táján, Magyarország címere állt kifaragva: a jobbboldalon a pólyák az ország folyóit jelezték, a baloldalon a hármashalom, csúcsán a kettős kereszt, a hegységeket és az uralkodó vallást. A címer fölött ott állt az apostoli korona, csúcsán a ferde kereszt. Boldoggá tett ez az ajándék. Jól is jött, mert az enyémet már egy hete elhagytam. Malek kengyelszóját kellett rövidebbre vennem, és kőris-botomat beletűztem egy bokorba, aztán pedig újra nyeregbe szálltam, és megfedekeztem róla. (Talán még ma is ott van. A vashegy ugyanis lejött róla, így akár meg is eredhetett, s azóta talán már tizenöt méteresre is megnőtt.)

Aznap estére, egy nap könnyű gyaloglásnyira, Lajosnak egy rokonánál vártak. – Hát igen – mondta Lajos – sokan vagyunk, *aber wir sind wie die Erdäpfel, der beste Teil unter der Erde* (a jobbik részünk a föld alatt van, akár a burgonyának). Nem tudtam eldönteni, hogy ez a megállapítás igen mélyértelmű-e, vagy épp az ellenkezője. Elbúcsúztunk, és mikor visszanéztem, magot szórt éppen a feléje lépegető óriás madaraknak.

***

A síkság egyik percben mérföldekre teljes pusztaságnak látszott, a másikon pedig már megművelt földek közt vagy zombékos réteken járt az ember, és mintha csak a pusztából nőtt volna ki, mondjuk egy viziszárnas-telep kacsái és gyöngytyúkjai között találta magát. (Néha bizony megtörtént az ellenkezője is: mondják, hogy nagy épületek akár egy-két méternyire is belesüllyedtek a laza talajba.) Sötétedés után érkeztem Dobozra, és László, Lajos unokatestvére, kitörő örömmel fogadott; a dél-Alföldön végigvonuló garabonciás híre már ide is elért, és hálistennek sose tudtam meg, hogy fenyegetésnek tekintették-e, vagy inkább valamiféle viccnek. Graf (vagyis magyarul *gróf*) László az utóbbiként kezelt, s alig hogy leültünk egy pohár ital mellé, máris mesélnem kellett az útról neki és szöke *grófnőjének*. A gróf pirosposztag, élénk, mozgékony ember volt, az asszony pedig – hallottam róla, de kiment a fejemből – angol, sőt londoni, „mint nyilván észrevette”, mondta ő maga vidáman. Valamikor föllépett színpadokon – „de nem volt valami nagy szám”, jegyezte meg róla informátorom, táncolt vagy énekelt. Bár nem volt már éppenséggel légies jelenség, még most is meglátszott rajta, milyen csinos lehetett valamikor, s még mindig vonzó volt. Mindkettejükből csak úgy sugárzott a kedvesség. Németországban és Ausztriában, valahányszor előadtam, hogy mijáratban vagyok, a legelső kérdés mindig az volt: és hol az anyám meg az apám? Mikor megmondtam, hogy „Indiában és Angliában”, rögtön föltekintett a másodikat: „*Und was denkt ihre Frau Mama davon?*” „És mit szól ehhez a mamája? Biztosan nagyon hiányzik neki a fia, aki egyedül járja a világot...” és ugyanígy történt ez itt is. Elmondtam, hogy minden rendben van, és hogy gyakran írok a szüleimnek.

Láthatóan aggasztotta őket a gondolat, hogy át szándékszem kelni a határon Romániába. Egyikük sem járt még odaát, mégis tele voltak előítéletekkel. „Szörnyű hely az!” – mondták. – „Mindenki tolvaj és csaló! Nem lehet megbízni senkiben. El fogják szedni mindenét, és – itt bizalmasan lehalkították a hangjukat – egész völgyek vannak, ahol mindenki vérbajos, az istenért, nagyon vigyázzon magára!” Komoly arckifejezésükből ítélve valóban aggódtak, és ettől némi rosszallás támadt bennem, de némi várakozásteli izgalom is. Már annakidején, mikor a Duna szlovákiai partján jártam, ahol az emberek többsége magyar volt, némi fogalmat alkothattam magamnak a magyarok irredenta érzelmeinek hevesességéről. Erős elfogultság élt bennük a szlovákokkal szemben; de mióta a trianoni szerződés elvette tőlük Erdélyt, Románia pusztaság emlékeire is fölfort bennük az indulat. Azt hiszem, hogy ezt az utóbbi csonkolást még keserűbben és dühösebben túrték, mint Szlovákia elvesztését, és sokkal nehezebben, mint a déli országrésznek Jugoszláviához való csatlósását. Később kénytelen leszek bővebben foglalkozni ezzel a szívtettő és megoldhatatlan problémával. Nem ez volt az első eset, hogy fölmerült a téma, így hát tudtam, milyen vad indulatok gomolyognak mögöttem.

Háziaszonyom hirtelen fölszaladt az emeletre, s egy csinos bőrtokkal tért vissza, amely valamivel nagyobbak látszott, mintsem hogy egy pakli kártya tartója lehetett volna. – „Azt akarom, hogy nagyon vigyázzon magára” – mondta. Gróf László komoran bólogatott. El sem tudtam képzelni, mi lehet abban a tokban. Átvillant az agyamon, de csak egy vad pillanatra, hogy talán valami bűvszer lehet azok ellen az egészségemet fenyegető álnok veszedelmek ellen, melyek azokban a völgyekben leselkednek rám. – Útközben mindenféle sötét alakokkal találkozhat az ember! Ezt nagyon sok évvel ezelőtt egy rajongómtól kaptam – folytatta. – Nekem már nem kell, és kérem, fogadja el. – Kihúzta hasítékából a bőr leffentyűt, s egy apró automata pisztoly bűjt elő a tokból, amolyan „hölgyeknek való” fegyver. A markolatát gyöngyház berakás díszítette, és volt mellette egy doboz egészen kisméretű töltény is. A színpadon a nők ilyenek kapnak elő a retiküljükből, amikor az erényük forog kockán. Megborzongtam és meghatódtam. Aggodalmuk, amely, mint később kiderült, alaptalan volt, nagyonis valóságosnak látszott.

***

Másnap utamat állta a Körös. Hidat sehol sem láttam, ezért hát a parton mentem tovább, ahol valósággal nyüzsögtek a nyulak. Végül aztán akadt egy halászapadt arcú, talpig fehérbe öltözött halász, aki átevezett velem a túlpartra. A fogadóban valahogy mások voltak az emberek, és egy szláv nyelv hangzatai ütötték meg a fülem. Kiderült, hogy ezek szlovákok, akik évszázadokkal ezelőtt, a törökök kiűzése után költöztek többszáz mérföldnyire levő hazájukból erre az elnéptelenedett vidékre. Hithű ágostai hitvallású evangélikusok voltak, szemben a debreceni protestánsokkal, akik kálvinisták egy szálig.

Elszámítottam magam a távolságot illetően, és most az egyszer azért sóhajtoztam, bárcsak föltűnne valami jármű. Nem szerettem volna elkésni, és alighogy ez a kívánság megformálódott bennem, perfelhő tűnt föl az úton, és nemsokára beért egy könnyű kétkerekű kocsi, rajta gyapjas bőrsapkás kocsis és két apáca. Az egyik kedvesnővér mosolyogva és olvasójának csörgése közepette helyet szorított nekem. Jópár mérföldet kocsiztunk, és jobbkéz felé a távolban ott lebegett Békéscsaba városa a magas kukoricaszárak közt kilátszó két ikertornyával, melyek közül az egyik a katolikus katedrálisé volt, a másik pedig a protestánsok templomának nagy, teamelegítőre emlékeztető zöld rézkupolája. Mire leraktak a megfelelő bekötőútnál, már mindkettő eltűnt a távolban. Mikor elárultam úticélmomat, az apácák elismerően néztek rám, és magam is büszke voltam.

Józi (Joseph), László bátyja, e népes család feje, és Denise, a felesége, volt alföldi jötevőim közül az a két ember, akikkel már korábban is találkoztam. Ez Buda lejtőin álló házukban, egy nagyszabású és fényűző ebéd alkalmával történt. Mikor megtudták, hogy délkelet felé tartok, meghívtak a birtokukra. A harmadik, jelenlevő testvér, Pál, a diplomata, aki udvarias és kifinomult modorával egy

magyar Norpois lehetett volna, azt mondta: – Okvetlenül menjen el! Józsi igazi kiskirály azon a vidéken. Roppant furcsa egy ház, de mi nagyon szeretjük.

Mikor beléptem az óriási kapun, egy pillanatra földbe gyökerezett a lábam. A tölgyek, hársak és gesztenyék közt hatalmas tropikus fákat láttam, és magnóliákat meg tulipánfákat, amelyek éppen virágba készültek borulni. Bibliai cédrusok ágai legyezőkként söpörték a földet, és valamennyi fáról fekete és sárgarigók éneke és ezernyi galamb álmosító burukkolása hangzott. Ahogy kiértem a fák közül és közeledtem hozzá, a ház minden lépéssel egyre különösebbnek tetszett. Hatalmas, okkersárga épület volt; talán egy másik, régebbi ház helyén épült, valamikor a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben. Azonnal Blois, Amboise és Azay-les-tideaux (melyet csak fényképről ismertem) jutott róla az eszembe. Volt azon minden: dísztoronyok, oromfalak, barokk tetőcsúcsok, gótikus boltívek, csúcsíves és függőleges bordázatú ablakok, meredek palatetők, tornyok, melyeknek csúcsán zászló lengett, és tompított ív oszlopsorban végződő fedett lépcsők.

Nagy épületszárnyak fogták körül az udvart, és egy díszkapuhoz vezető teraszról kettéágazó, ballusztráddal szegélyezett széles lépcsősor vezetett felé. Mikor a *place d'armes*-hoz értem, éppen többen is jöttek le a lépcsőn, s egyikük Józsi gróf volt. László értesítette jövelelméről, ezért rögtön tudta, hogy ki vagyok. Üdvözlésül intett, és rámkialtott: – Jöjjön! Éppen maga hiányzik! – Követtem őt meg a többieket, átvágtunk az udvaron, s egy színhez értünk. – Játszott már kerékpáros pólót? – kérdezte Józsi, és megfogta a könyökömet. Valaha az iskolában, a tenispályákon játszottuk egy változatát, sétabotokkal és teniszlabdával, de eléggé lenézett sport volt. Itt igazi, méretre igazított pólóütőkkel és valódi pólólabdával játszották, és a szín pedig tömve volt ütött-kopott, de strapabíró kerékpárokkal. Az én csapatomnak Józsi volt a kapitánya, az ellenfelét egy Bethlen nevű, igazi pólójátékos vezette. Két másik vendég és két inas játszott még velünk. Gyors, vakmerő játék volt, és állandóan összeütköztünk, de óriási örömet okozott, ha jól eltalálta az ember a labdát, amely nagyot puffant, s ez csábítóan sejtetni engedte, milyen lehet az igazi sport maga. Nem is értem, hogyan lehetséges, hogy sípcsontjaink és a ház ablakai épek maradtak, holott az egyik kapu a házfal tövében volt. Az ellenfél nyert, de mi is lőttünk négy gólt, és mikor a bicajok visszakerültek a tartóikba, odasántikáltunk a lépcsőhöz, ahol Denise grófnő és a huga, Cecile, más vendégekkel együtt a ballusztrádra könyökölve figyelte a küzdelmeket.

Mekkora szerencsém volt, gondoltam később, mikor vastag pohárból szódás vizskit kortyolgattam, hogy arra jöttek azok az apácák! Valaki egy magas folyosón elkísért a szobámba, ahol, már újra kifogástalan öltözékben, az egyik velünk játszó fiatal inast láttam viszont. Tanácstalan képet vágott, mert a hátizsákomból előszedett holmi sehogysem akart vendéghez illő ruházattá összeállni. Nem tudtunk szólni egymáshoz, de elnevettem magam, mire nevetett ő is: a biciklivel való kölcsönös lökdösődés lebontotta köztünk a korlátokat. Belemerültem a hatalmas fürdőkádba.

Denise grófnő és Józsi gróf elsőfokú unokatestvérek voltak, és a családban már korábban is előfordult ilyen beltenyészet.

– Nálunk még annál is több a családon belüli házasság, mint a Ptolemájoszoknál volt – mondta nekem vacsoránál a grófnő. – Igazság szerint bolondoknak kéne lennünk. – ő is, Cecile is sötét hajú, nagyon szépvonású nő volt, és mindkettejük arcán ott láttam azt a szomorkás kifejezést, amely az egész családot jellemezte. Az őszülő, hátrakefélt hajú, finom arcú Józsi grófról ugyanezt lehetett mondani. (Egészen fiatal korában, egy búskomor pillanatában golyót röpített a mellkasába, de az hajszányival elkerülte a szívét.) Régimódi bordó zsakettjában rendkívül elegáns jelenség volt. Dürer családja innen, a szomszéd városkából, Gyuláról származik, mesélte a grófnő. A magyar Ajtós – (vagyis kapus) – szót önémet Thürer-re fordították, majd ebből Dürer lett, mikor a család kivándorolt és Nürnbergben arany- és ezüstműves műhelyt nyitott. Vacsora után a szalonban inas barátom roppant furcsa pipát hozott be Józsi grófnak: méternél is hosszabb cseresznyefa szára volt borostyán szípókével, a feje tajtékából készült, s már füstölgött benne a dohány. A gróf kényelmesen a csüdjére helyezte a pipa végét, és hamarosan bodor füstbe burkolózott. Mikor észrevette, hogy velem együtt egy másik vendég is tágranyílt szemmel bámulja, hozatott még két ilyen békepipát; azokban is füstölgött már a dohány, mikor néhány perc múlva átnyújtották őket, de előbb a szípókájukat vízbe mártották. Az aromatikusan dohánnyal füstölt pipák netovábbjának tetszett, ezek a pipák ugyanis egyenes és egyedülálló leszármazottai a minden levantei útleírásban és régi nyomaton megtalálható hosszúszerű csibukoknak. Annakidején, az oszmán birodalomban a törökök nargilét vagy ilyet szívtak. (A török vizipipa, ez a tekervényes jószág, mindenfelé látható volt a Balkánon, és még abban az évben, a nyár vége felé, magam is pófékeltem belőle, akár valami pasa vagy inkább hernyó, nem is egy bulgáriai szerájban. A csibuk azonban egyesegyedül Magyarországon létezett már csak. Törökországban, mint azon a télen megállapíthattam, teljesen eltűnt már, akár a handszár meg a jatagán.)

Ybl, a kastély építője, ugyancsak szabadon engedte címertani képzeletét. Mindenfelé hemzsegték a különféle címerállatok, sisakok, koronák, süjtások, s a család heraldikus kardjai és sasszárnyai ott díszeltek a zászlókon, ágy-függönyökön és takarókon. Sir Walter Scott és Dante Gabriel Rossetti szelleme uralta házat, s mivel én kiskoromtól jól ismertem mindkettőt, várak, ostromok, címerpajzsok, bajviadalok, keresztshadjáratok azóta is mindig megdobogtatták a szívem; így aztán nálam e kastély valósága nem tévesztette el a hatását.

A kastélyt s az erdősítt parkot pipacsokkal tarkított búzamezők övezték, s egyik délelőtt, mikor ezeken keresztül hazatértünk a lovaglásból, háziasszonyom huga, Cecile, az órájára pillantva fölkiáltott: – Elkésem Budapestről! – Kikísértük egy mezőre, ahol kis repülőgép várta. Cecile beszállt, integetett, a pilóta megtekerte a légsavart, a fű lelapult, akár a haj a szárító légsugarában, s már el is tűntek. Szigi, a ház fia, föl vitt a toronyba, és elnéztük a végtelen búzamezőket, melyeken felhők árnyai úsztak át méltóságteljes némaságban. Szigi néhány év múlva Ampleforth-ba készült; milyen az az iskola? Azt válaszoltam, hogy azt hiszem, nagyon jó iskola, s hogy a szerzetesek a csuhájukra húzott fehér köpenyben bíraskodnak a meccseken. Ez a gyér információ megnyugtatta a fiút. Szétnéztem a könyvtárban, s egy eldugott polcon nagy örömmre fölfedeztem a magyar országgyűlés múlt század eleji ülésein készült jegyzőkönyvek egész sereg kötetét. Nem a tartalmuknak örültem – érdektelen szócséplés volt földtulajdonlásról, öntözésről, a kiváltságok kiterjesztéséről illetve visszavonásáról, meg hasonlókról – hanem annak, hogy mindez latinul volt. Nagy csodálkozással vettem tudomásul, hogy az országgyűlés nyelve egészen 1839-ig a latin volt, s hogy még a megyei bíróságokon is kizárólag csak ezen a nyelven beszéltek és írtak.

Tea után még az előző napinál is vadabb kerékpáros pólómeccs következett. Az egyik ütközetben teljesen összegabalyodtunk, s miközben nagynehezen épp kiszabadítottuk magunkat, a háziasszony lekiáltott felénk a ballusztráról.

Kétlovas hintó kanyarodott a lépcső aljához; a bakon kocsis ült darutollas, szalagos kalapban. A ház ura ledobta ütőjét, odament, és kisegítette az egyetlen utast, s mikor az kiszállt, meghajolt előtte. A magas, enyhén hajlott hátú jövevény József főherceg volt. Erzsébet- vagy Edward-kori divat szerint nyírt szakállt, zöld alpesi kalapot és lódenköpnyővet viselt. Az egyik közeli birtokon élt, s a Habsburgok elmagyarosodott ágához tartozott. A magyar háborús vereség és a forradalmak után, Magyarországnak abban a zaklatott korszakában rövid időre a királyság nádora lett – vagyis olyan kormányzó-féle – míg a győztes szövetséges hatalmak el nem mozdították. Háziasszonyunk jött lefelé a lépcsőn, a vendég pedig fölfelé lépegetett rajta, s reszkető hangon fölkiáltott: „Kezeit csókólóm kedves Denise grófnő”, amit meghajolva meg is tett, a grófnő pedig mély udvari bókkaal viszonzta, miközben átlósan és egyidejűleg mindketten körülbelül huszonöt centit süllyedtek a széles lépcsőn, majd, mintegy lassított fölvételen, kiegyenesedtek. Miután bennünket, izzadó, zilált golfozókat is elővezettek és bemutatnak, ismét nyeregbe pattantunk, s folyt tovább a pedálozás és

csapdosás egészen sötétedésig.

A vacsorán vászonnadrágonnál és tornacipőmnél némileg illendőbb kölcsön-ruhában vettem részt. Utána a főherceg is velünk csibukozott, s az illatos dohány füstje máig is átjárja bennem annak az estének s az utolsó nagy-síksági háznak az emlékét.

***

Valaki azt mondta, habár kétlem, hogy igaz lett volna, hogy a román hatóságok gyalog nem engedik át az utast a határon; a határátlépésnek vasúton kell történnie. Ezért másnap gabonatablákat kerülgetve Lökösháza felé vettem az irányt, ez volt az utolsó állomás a határ innenső oldalán. Néptelen vidék, csak néhány elszórt tanyát és megszámlálhatatlan pacsirtát látni arra; a gabonatablákat legelőikkel váltakoztak. A hátizsákom egyik zsebében megtalált iránytűvel délkelet felé igyekeztem, amerre dűlőutak egész szövevénye vitt; rezgőnyárfák kis ligetei s gyakorta posványos részek mellett gyalogoltam el, és a póling hangját hallottam. A falusi ösvényeken kislábák és kiskacsák totyogtak szüleik után. A forgalom csupán szamárfogatokból és hosszú, ponyvás szekerekből állt. Kenderszőke szlovákok hajtották ezeket jó tempóban, és egymás mellé befogott, három kesesörényű és farkú, izmos ló húzta őket, mintha csak trojkák lettek volna. A lószerszámot bíbor bojtok díszítették, és kétoldalt kötélre fogott mén- és kancacsikók poroszkáltak szaporán, hogy lépést tudjanak tartani. A síkságon mindenfelé bagoly szólt. A naplemente közeledtével letanyáztam egy szalmakazalban. A csúcsa alatt, úgy kétharmad-magasságban széles párkányt képeztek rajta, és szerencsémre otthagyták a létrát. Egykettőre fölmásztam, és kicsomagoltam az O'Kigyoson kapott vajás zsemleket, füstölt disznóhúst és körtéket, majd kiittam a már délben kibontott bort. A hirtelen magánytól, s attól, hogy egész heti vídám társasági élet után most a madarakkal térek nyugovóra, elfogott a szomorúság, de kárpótolt a tény, hogy immár negyedik alkalommal kint alhatom a szabadban, és az is vigasztalt, hogy az útnak egy újabb fejezete előtt állok. Betakaróztam a kabátommal, fejem alá igazítottam a hátizsákom, és cigarettáztam – de óvatosan, nehogy illatos fészkeimet lángra találjam lobbantani. Igyekeztem derűs gondolatokkal szórakoztatni magam. Akárcsak az első dunaparti estémen, most is elfogott ugyanaz a szinte mámoros érzés, hogy a világon senki sem tudja, hol vagyok, ezúttal még csak egy disznópásztor sem. És bár sajnáltam elhagyni Magyarországot, de ragyogó távlatok álltak előttem. Hála Istennek, ez még nem a búcsú a magyaroktól, mert Erdély nyugati peremén előre megbeszélte pihenőhelyek várnak rám. Azért némi nyugtalanság és lelkifurdalás is gyötört, mert hiszen megfogadtam, hogy csavargóként vagy zarándokként vagy vándordióként fogok élni, árokban, szénaboglyákban alszom, és csakis hasonszőrű alakokkal barátkozom. Ehelyett, tessék, kastélyról kastélyra jártam, tokajit iszogattam csiszolt kristály poharakból, főhercegek társaságában méteres szárú csibukból fújtam a füstöt, ahelyett, hogy csavargókkal osztoztam volna olcsó, mellbevágó cigarettán. Ám ezek az elhajlások nem voltak társadalmi fölkapaszkodásnak nevezhetőek, hiszen az kemény munka eredménye szokott lenni; az én emelkedésem erőfeszítés nélküli volt, akár a léggömbbé. Az önvád nem volt hát nagyon erős. Elvégre Aquitaine-ben és Provence-ban is mindig a kastélyok körül lebzseltek a vándordiók; én pedig, magyaráztam tovább magamnak, akár valami társadalmi békaember, szinte mindig alámerülök a végén.

* * *

A pipacsokkal tarka, zöld-arany búzamezők lassanként elszíntelenedtek. A leszálló vörös napkorong minthacsak egy mérleg egyik serpenyőjébe hullott volna, egyidejűleg a láthatár fölé billentve a másikat: fölkelte a narancsszínű hold. Még csak két napja, hogy kikerekedett, s most egy erdő mögül tűnt föl; ahogy kúszott fölfelé az égen, úgy tűnt el fényéből a vörös, s a búza is fémes, tuskés tengerként derengett már a szürkéségen.

Az erdőben fölébredt egy bagoly, s valamivel később zörgés fordított vissza az álom határáról. Szárak és kalászkok suhogtak egymáshoz dörzsölődve, s két halvány alak sündörgött elő, megtorpant, és megbűvölten bámulta egymást. Nyulak voltak. Sokkal nagyobbak látszottak, mint a valóságban, s a holdtól megbabonázva, főlegyenesedve, fülüket hegyezve, mozdulatlanul ültek a fényben.

Fordította és közreadja: *Vajda Miklós*

Részlet az Erdők s vizek közt címmel az Európa Kiadónál 2000-ben megjelenő könyvből.

1. Mai modem térképemen Irsát látok, de a nevek néha változnak, és régi térképemnek ez a bizonyos négyzete a sok ki- és összehajtogatás folytán elrongyolódott, kiszakadt és régesrég elveszett. Akkori hevenyészett jegyzetem "Albert-Irsá"-t mond, ezért hát ennél maradok, s megkockázatom.
2. A dolog annál is furcsább, mert a román és a magyar cigányok "pa"-nak mondják a vizet; az *n* valahogy fölszívódott belőle. Én mégis úgy hallottam. Az eltűnt betű talán ott lebeg azért a tudatalattiban, akár az atavisztikus, szellem "-s" a francia circumflex helyén.
3. George Borrow (1803-1881) angol író, utazó és nyelvész regénye. Borrow kiadott egy cigány szóutárt is. (A ford.)
4. Akkor még nem tudtam, hogy "petáli" vagy "pétalo" újjörögül patkót jelent, s akkor kerülhetett a roma szókincsbe, mikor a cigányok egy vagy két évszázadig valószínűleg a bizánci birodalomban éltek. A görög szó eredetileg azt jelenti: *levél*, s ebből jön mind a *petal* (szírom, vagyis levél) mind a patkó, mivel Görögországban, sőt az egész Levante területén még ma is vékony, levélformájú acéllemezzel patkolják a szamarat. A szamar és az öszvér patkolására használt modem, üres félkör-patkó újabb fejlemény lehet, mivel arra is a régi elnevezést használják.
5. A magyarok ilysféleképpen ejtik: Lóyosh.
6. Honi folyójuk, a szibériai Irtsiz mentén "kipcsákoknak" nevezték őket. Dél-Oroszországban pedig "polovci"-nak, s innen a *dances polovtsiennes* az "Igor herceg"-ben.
7. Ez a ház Baleniben, Moldávia Covurlui nevű vidékén, a Prut közelében volt.
8. R. F. barátom figyelmeztetett, hogy ezügyben nem szabad elhamarkodottan következtetni. Mint sok más hasonló dolog Magyarországon, ez is lényegesen bonyolultabb, mint amilyennek látszik.
9. Mint például egy Esterházy, vagy egy Sándor grófot, Pauline Mettemich apját; később pedig, bár ő Bohémiából származott, az Országos Nagydíj-győztes Kinskyt.
10. A magyarban a vezetéknev elől áll, utána áll a keresztnév.